

verks-bibliotek, Folkrorelsernas arkiv, Karlstad). En annan avritning av Fryxells runslinga, tydligen gjord av Eric Götlin (1744–1820), ingår i Ihreska handskriftssamlingen nr 112, UUB.

Runinskriften lyder (enligt teckningarna):

a · biorgu · pinsi · ristu · harma · runar · atta · bryþir · iftir · matts · bruþur · sin · er · uar · friþriks · konks · hirþsuein · auk · anþaþist · iftir · uars · herras · byrþ · þusunþ · siuhunþruþ · fióratiu · seks · uetra ·

»På detta berg ristade sorgerunor åtta bröder efter Mats, sin broder, som var Fridrik konungs hirdsven och dog efter vår herres börd tusen sjuhundrafyrtiosex vintrar.»

Fridrik Fryxell (1724–1805) har alltså i oktober 1748 ristat sina runor i det släta »berget bredewid elfwen», på den plats där bron till Väse kyrka nu ligger. Fr. Fryxell är känd som samlare och genealog. Han var son till kyrkoherden i Väse, Elov Fryxell (1684–1751).

Den i inskriften nämnde »livdrabanten Mats», som alltså har dött år 1746, var en av kyrkoherdens nio söner.

2. Rör, Väse sn

Pl. 3, 4.

Litteratur: Th. Wijkander och J. P. Bergendal. Skrivelse till Vitterhetsakademien den ²⁸/₁ 1865 (ATA); N. G. Djurklou, Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi 1, 1866 (hs i ATA, tryckt i Värmland förr och nu 1954, s. 91); Fr. Carlsson, Kulturhistoriska bilder (1907), s. 22 f., 2. uppl. (1938), s. 28, Fornminnes-märken i Väse socken Wärmeland 1907 (hs i ATA); Sverige, Geografisk Topografisk Statistisk beskrifning 5 (1915), s. 371, 412; E. Nygren, Värmlands fornminnen (i: En bok om Värmland, 1917), s. 168 f.; L. Brodin, Framåt marsch i den värmländska hembygdsrörelsen (i: Karlstads-Tidningen den ²⁶/₉ 1929); Värmlands Posten den ³/₇ 1931; J. Löfberg, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den ¹⁶/₁₂ 1933 (ATA); K. A. Gustawsson, Skrivelse till Riksantikvarien den ¹⁰/₈ 1934 (ATA); M. Sjöbeck, Värmland (1934), s. 94; H. Kjellin, »Wärmeland i sitt Ämne och sin upodling» (i: Värmland förr och nu 1939–1940, s. 163); I. Atterman, Från Värmlands forntid (i: Värmland, utg. av J. Furuskog, 1941, s. 97); G. von Schoultz och G. Svensson, Anmärkningar till Djurklou a. a. (i: Värmland förr och nu 1954, s. 137); H. Elovson och R. Holmström, Värmland och värmlänningarna förr och nu (i: Värmland, Allhem, 1956, s. 37); K. J. Karlsson, Väse socken i forntid och nutid (1958), s. 19; I. Hjerdt och K. J. Karlsson, Väse socken (i: Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Värmlands län 1 (1962), s. 750; H.-G. Goetz, Geschichte des Wortes »run (rune)» und seiner Ableitungen im Englischen (1964), s. 2; S. B. F. Jansson, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den ²⁵/₆ 1965 (ATA).

Äldre avbildningar: J. W. Alsterlund, teckning 1864 (Värmlands museums arkiv och i hs Alsterlund VII, Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad, lavering 1864 [W. L. Rydberg] (ATA; återgiven i Värmland, Allhem, 1956, s. 37); N. G. Djurklou, teckning i a. a. 1866, pl. XXVI; J. Löfberg, foto 1933 (av stenens tidigare plats. ATA); I. Atterman, foto 1935 (ATA); E. Floderus, foto 1943 (ATA).

Runstenen står nu på en parkeringsplats i södra kanten av Europaväg 18, 1,6 km NV om Väse kyrka, 1 km V om Ve, 500 m ÖNÖ om Rör. Ristningsytan är vänd åt N, mot vägen. Fyndplatsen är belägen ett 50-tal meter S om den plats där stenen nu står; där har stenen säkert från början varit rest. Den ursprungliga platsen är av intresse. Rör-stenen har nämligen av allt att döma varit rest vid samma gamla väg som Järsbergsstenen (se ovan s. 22 f.).

Rörstenen upptäcktes år 1864. Fyndet rapporterades till Vitterhetsakademien i januari 1865 av ordföranden och sekreteraren i den då helt unga värmländska fornminnesföreningen: »Ehuru Wermlands Naturhistoriska och Fornminnesförening, i enlighet med den förklaring dess bestyrelse under nästlidne April månad afgifvit, icke kunnat medhinna insändandet af någon årsberättelse för år 1864, hvilket år föreningen måste anse såsom det första för fornminnesafdelningens verksamhet, kan bestyrelsen dock icke underlåta att redan nu inberätta, det en runsten blifvit funnen djupt under jordytan i ett gärde å hemmanet Rör i Väse socken af Wermlands län. Stenens hela höjd är 3 alnar 8 tum; platta sidan från 20 tum till en aln; kanten å hvilken ristningen förefinnes, är öfverst 5 tum, på midten 11 tum, nedåt 8 tum; runskriften är 1 1/2 aln lång och runornas höjd 3 till 5 tum. Kronofogden Sandelin, boende på det endast några hundra alnar från fyndstället aflägsna Kronofogdebostället Wee, har lofvat låta uppressa stenen i början af nästa sommar. Ritning af denna runsten äfvensom ny ritning af runstenen vid Hoflanda på Hammarön, båda gjorda af Collega scholæ i Christinehamn J. W. Alsterlund, bifogas. Carlstad den 28 januari 1865. Th. Wijkander/J. P. Bergendal.»

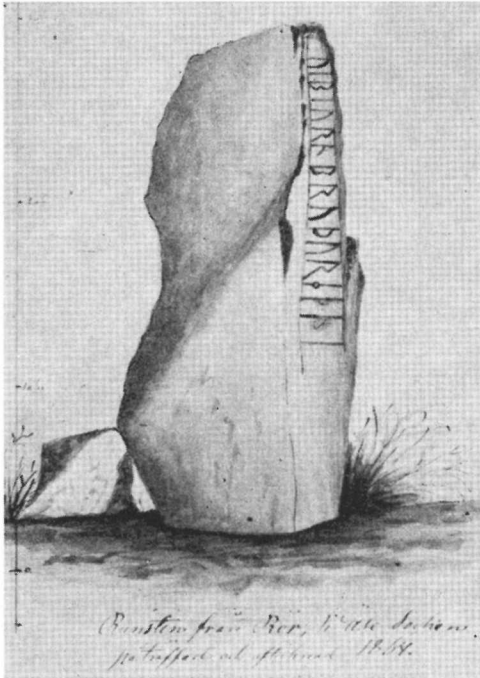

Fig. 13a. Vr 2. Väse sn, Rör. Efter teckning av J. W. Alsterlund 1864.

Fig. 13b. Vr 2. Väse sn, Rör. Efter lavering 1864.

N. G. Djurklou, som besökte platsen under sin forskningsresa år 1866, lämnar i sin berättelse till Vitterhetsakademien följande upplysningar: »En *Runsten* upptäcktes för 2 år sedan uti ett gärde ungefär midt emellan Rör och We, och blef sedermera på Kronofogden Sandelins föranstaltande upprest på andra sidan om gärdesgården till venster om landsvägen, som förer till Karlstad. Stenen, af rödaktig granit, är ofvan jord 4,3 fot hög 1,8 fot bred.»

Missionspredikanten Fredrik Carlsson, som var livligt intresserad av sin hembygds fornminnen, redogör i skriften *Kulturhistoriska Bilder* (1907) »för de fornminnesmärken af skilda slag, som blifvit funna inom Väse församling». Där omnämns givetvis också runstenen vid Rör. Den »blef år 1865 funnen på Röörs ägor under dikesgrävning strax intill stora landsvägen ungefär midt emellan Röör och Vee, där stenen upprestes och ännu kvarstår». I en till Vitterhetsakademien år 1907 insänd redogörelse för »Fornminnesmärken i Väse socken» lämnar Carlsson något utförligare upplysningar: »År 1865 blev vid dikesgrävning ... en sten funnen djupt ned i botten af ett dike. Wid närmare undersökning befanns stenen i ena kanten hafva inhuggna runor. Stenen restes då på nästan samma plats, han blifvit funnen, strax intill stora landsvägen på södra sidan om denna, ungefär midt emellan Wee och Röör.» Därefter redogör Carlsson för stenens mått och inskrift.¹

¹ Om ett par andra fornlämningar vid Rör skriver han: »Strax intill Röör uppe på en bärgås i skogen ligger ett kummel, som mäter 25 meter i tvärmått. Utan tvifvel har det äfven haft rätt ansenlig höjd. För vid pass en 40 år sedan förstördes tyvärr detta ortens förnämsta minnesmärke genom att ägaren till hemmanet — herr Olsson i Höje — lät bygga tvänne större ladugårdar, den ene i Röör och den andre i Silkestadtorp, och därvid tagande allt stenmaterial från det kummel, som förmodligen gifvit gården dess namn. Trots förstörelsen ligga ännu hundratals lass med sten kvar på platsen, och kumlets konturer äro

Fig. 14. Vr 2. Väse sn, Rör. Efter teckning av N. G. Djurklou 1866.

Runstenen har vid ett par tillfällen flyttats från den plats på gårdet invid den gamla landsvägen, där den icke lång tid efter upptäckten hade rests. Den platsen hade nämligen genom vägomläggningar befunnits olämplig. Sålunda anhöll år 1933 den dåvarande ägaren av Rör, konsul J. Löfberg, »om rätt att flytta den å hemmanet Rör's ägor befintliga runstenen — den s. k. Wee-stenen — från dess nuvarande plats söder om gamla landsvägen ... till en plats belägen 20 meter norr ut ... å en vid vägomläggning uppkommen kilformig figur intill gamla och nya vägens skärningspunkt. På denna plats har jag låtit upplägga ett femtiotal lass jord och därigenom åstadkommit en förhöjning i terrängen, avsedd att utgöra fundament för stenen ... Som skäl för denna framställning tillåter jag mig anföra, dels att runstenen genom den föreslagna förflyttningen skulle bli på långt håll skönjbar för vägfarande i motsats till vad nu är fallet, då stenen står så lågt att den endast undantagsvis observeras ... dels att ett vackert inslag i landskapsbilden skulle ernås genom att stenen gäves ett dominerande läge och att förslagsvis i dess närhet planterades en eller annan ek. Som ett ytterligare skäl för stenens förflyttning torde kunna anföras, att markytan vid stenens fot ligger endast c:a 70 cm över den nedanför liggande Panksjöns högvattenyta, vilket förhållande under beaktande av den sekulära nivåförändringen synes tala för, att stenens ursprungliga plats varit belägen några meter längre mot norr någonstades i närheten av den nu föreslagna platsen, där marknivån — bortsett från den nu ditfraktade jordmassan — ligger c:a 150 cm högre än markytan vid stenens fot. Utan alla anspråk vågar jag det antagandet, att Panksjön vid den tid då runstenar restes hade sin strandbädd där gamla landsvägen senare byggts och att stenen vid

rätt tydliga. Ett stycke norr om Rör inne i skogen ligger äfvenledes ett kummel på en bergknalle. Det är ej synnerligen stort.» I protokollet från Vitterhetsakademiens sammanträde den $5/12$ 1907 (ATA) noteras, att berättelser hade inkommit från några av akademiens stipendiater. Akademien beslöt »att tilldela missionspredikanten Fredrik Carlsson sin antikvariska prismedalj i silver för dennes berättelse om fornminnesmärken i Väse härad Värmland». Fredrik Carlsson har, på grund av denna berättelse av år 1907, kommit att anses som Rörstenens upptäckare. I *Värmland förr och nu* 1954 (s. 137) heter det: »Denna runsten upptäcktes år 1865 på Rørs ägor i botten av ett dike mellan Rör och Ve av sedermera missionspredikanten Fredrik Carlsson, vars sakliga och värdefulla förteckning över fornlämningarna i socknen ... rönte äran att nämnas i Vitterhetsakademiens protokoll den $5/2$ 1907.» I *Värmland* (Allhem) upprepas denna felaktiga uppgift: »I mitten av 1860-talet upptäcktes ... en runsten av den intresserade fornforskaren och missionspredikanten Fredrik Carlsson.»

Fig. 15. Vr 2. Väse sn, Rör. Runstenen på sin gamla plats. Efter foto 1933 av J. Löfberg.

detta bygge vräcks undan ned i sänkan mot söder, där den som bekant återfanns nedmyllad i jorden på ett djup av 30 a 40 cm, enligt vad äldre personer i trakten hava att berätta.» Stenens dåvarande plats framgår av Löfbergs foto, som återges på fig. 15.

Med anledning av denna skrivelse besiktigades platsen av antikvarien K. A. Gustawsson den 26/7 1934. Han meddelar: »Stenen står nu i dikeskanten söder om och intill den gamla landsvägen. Platsen, som ligger djupt under vägbanan, är ej ursprunglig. Stenen påträffades enligt uppteckning år 1906–07, av missionspredikanten Fredrik Carlsson, år 1865 vid dikesgrävning djupt i botten av ett dike. Stenen lär därvid ha rests på nästan samma plats, som den blev funnen. Troligt är att stenen stått invid det forntida vadet över bäcken, som går fram invid stenens nuvarande plats. Bäckens är nu delvis täckdikad. Dess ursprungliga sträckning är därför svår att närmare bestämma. Landsvägen har här rätats, breddats och delvis ombyggts, varigenom runstenen fått en mycket undanskymd plats och den kan endast med svårighet iakttagas från den nya vägen. Den föreslagna platsen utgöres av en rund jordkulle, som markägaren låtit göra på södra sidan av den nya vägen i åkern nära diket, alltså mellan den gamla och den nya vägen ... Stenen bör flyttas till den plats som nu upptages av högen.»

Stenen restes på sin nya plats, och där fick den stå ett tjugotal år. På grund av att landsvägen breddades och vägbanan höjdes blev också den nya platsen så småningom otjänlig. Vid mitt besök hösten 1953 antecknades: »Stenen står alldeles för lågt, *toppen* är nu i samma höjd som vägbanan.» År 1968 flyttades stenen och restes på ny grund på sin nuvarande plats.

Röd medelkornig gnejsgranit. Höjd 148 cm, ristningsytans (norra smalsidans) största bredd är 27 cm, stenens bredd är nedtill 63 cm. Största runan (16 n) är 12 cm, minsta runan (1 u) 8 cm. Ramlinjerna vidgar sig alltså nedåt. Ristningsytan är jämn och inskriften välbevarad.

Inskrift:

uibiurn · bruþur · sin

5   10   15

Vibiorn, broður sinn.

»Vibjörn, sin broder.»

Till läsningen: Före 1 **u**, som har förlorat ett litet stycke av toppen, finns inga spår av skiljetecken. 2 **i** är ej stunget. 7 **n** har ensidig bistav; samma form har inskriftens andra **n**-runa, 16 **n**. Skiljetecknet efter 7 **n** består av en djup, rund punkt, som är något lågt placerad för att undvika **n**-bistaven. Också inskriftens andra skiljetecken (efter 13 **r**) består av en rund punkt. I 10 **u** finns mellan huvudstaven och bistaven en grund, ojämn fördjupning, som säkert är naturlig. Efter 11 **p** finns lågt i runbandet en rundad fördjupning; den är ej huggen. 14 **s** har kortform; staven är onormalt lång för denna runtyp, i det att runan endast är knappt en tredjedel kortare än de omgivande runorna. Staven avslutas med ett tydligt, något rundat tvärstreck. Nedanför tvärstrecket fortsätter staven ända ned till ramlinjen, men här är huggningen betydligt grundare, endast skisserad. Ristaren har alltså tanklöst från början gett **s**-runan normal runhöjd, men observerat sitt misstag, innan runan var färdigristad. I 15 **i** finns en flack, grund fördjupning, som säkert är naturlig. Efter 16 **n** finns ej skiljetecken. Däremot finns där en linje av samma utseende som en **i**-runa. Linjen korsas upptill av en naturlig skåra. Av allt att döma skall denna linje tjänstgöra som runbandets nedre begränsningslinje. Det är emellertid att märka, att ramlinjerna fortsätter ytterligare ett stycke; den övre fortsätter 7 cm, den nedre 4 cm (se Pl. 4).

Djurklou lämnar följande uppgifter om ristningen: »Runslingan är huggen på hällens ena kant och widgar sig nedåt, så att då de öfversta runorna äro tre tum höga hafva de nedersta en höjd af 4,5 tum. Runslingan innehåller endast följande trenne ord: **uibiura · brupur · aini** »och då sista ordet» **aini** »eller måhända» **raini** »synes vara dativus, så får man väl antaga att det är den persons namn till hvars minne brodern Webjörn reste stenen. Inskriften är kort, men stenen gifver ingen anledning att den varit längre.» — Fr. Carlsson (1907, ATA): »Inskriptionen, som är anbrakt i ena kanten och läses uppifrån och nedåt, har följande lydelse: **uibiurn · brupur · sin**. Runan 14 **s** (¹) återges oriktigt som ζ. I *Kulturhistoriska bilder* (1907) tolkas inskriften på följande sätt: »Björn i Vee (reste stenen till minne efter) sin broder.» — E. Nygren (*Värmlands fornminnen*): »Inskriften, som är anbragt i rak linje å stenens ena kant, innehåller endast orden: **uibiurn : brupur sin**, d. ä. '(åt) sin bror Webjörn'. Detta låter förmoda, att namnet på den, som rest minnesvården, endera förekommit å ett avslaget stycke av densamma, vilket emellertid Djurklou, som själv undersökt stenen, förnekar, eller ock å en annan sten, som nu förkommit. Inskriften, vari även enstaka svensk-norska runor uppträda, dateras av prof. von Friesen till tiden omkring 1050.»

Rörstenens inskrift är alltför korthuggen för att man skall kunna uppfatta den som fullständig. I en minnesinskrift av denna typ är det nära nog otänkbart, att den som reste stenen ej är namngiven. Vad som nu återstår förefaller att utgöra endast inskriftens avslutning. Det är, på grund av ristningsytans mot toppen smalnande form, uteslutet, att inskriftens början har funnits på denna sten. Det första partiet med bl. a. resarens namn är av allt att döma att söka på en sedan länge försvunnen runsten — en parsten till Rörstenen. För detta antagande talar det förhållandet, att Rörstenen otvivelaktigt ursprungligen har stått rest vid en gammal väg, sannolikt vid den viktiga landförbindelsen icke endast mellan Bro (=Kristinehamn) och Tingvalla (=Karlstad) utan mellan Norge och det gamla Sveariket. Om denna landförbindelse se ovan s. 22f. Stenen har alltså varit en »brosten». Den har rests på den plats, där vägen korsade ett mindre, nu sedan länge täckdikat vattendrag, som löpte genom sankmarken vid Panksjöns norra strand. Under somrar och höstar har vägsträckningen här av allt att döma varit besvärlig att taga sig över.

I många fall bestod ju den slutande vikingatidens bromonument av flera stenar, med eller utan runor. De mest kända runstensbroarna är Jarlabankes bro och Broby bro i Täby (U 164, 165 och U 136). Sådana brostenar har bl. a. haft till uppgift att markera stället där »bron» legat. De skulle leda de ridande eller gående över den plats som genom stenläggning i vattendragets botten hade gjorts framkomlig.

I den lösa marken vid Rör har runstenarna tidigt fallit omkull och sjunkit ned i jorden. Av en slump kom så den ena av dem i dagen igen, typiskt nog »vid dikesgrävning». Parstenen *kan* fortfarande finnas kvar, dold av jorden, i närheten av den plats, där Rörstenen år 1864 framgrävdes. På denna försvunna parsten har inskriftens början stått med namnet på den som lät resa de båda stenarna och möjligen en upplysning om att man lät »göra denna bro».

Den uppfattning som här har framförts är givetvis endast en gissning, men den torde vara den naturliga förklaringen till att Rörstenens inskrift endast innehåller de tre orden »Vibjörn, sin broder».

Anmärkningsvärt är att ristaren endast har utnyttjat stenens ena smalsida. Också stenens breddsidor erbjuder på sina släta ytor god plats för ristning. Man skulle — om man vågar fortsätta gissandet — kunna tänka sig, att ristaren har funnit det avslutande partiet av sin inskrift alltför kort för att placeras på en av breddsidorna. Smalsidan erbjöd ett lagom stort utrymme för de viktiga avslutande orden i minnesinskriften.

Otto von Friesen daterar Rörstenens inskrift till omkring 1050. Mot en sådan datering kan inga vägande invändningar göras.¹

Den man, som runstenen (eller runstenarna?) är rest efter, bär ett ganska vanligt namn. *Vibiorn* (*Vebiorn*) är hittills belagt på ett tjugotal svenska runstenar. I Norge är det tämligen vanligt under medeltiden.

Säter, Alsters sn

Fernow har fått ett meddelande om att en runsten skulle ha funnits vid Säter i Alsters sn, men han har tydligen aldrig själv sett stenen. I sin *Beskrifning Öfver Värmland* (s. 148) skriver han, att på denna plats finns »icke allenast en Ättehög, utan har ock, efter berättelse, icke länge sedan, därstädes funnits en Runsten ...» I »Tillägningar» (a. a. s. 885) ger han några närmare upplysningar om platsen för runstenen: »Wid Säter, S.W. från gården är en med Enebuskar och 2 Björkar öfvervärd Kulle på Bergshallar, där Runstenen skal hafwa legat, hwilken blifwet i husen inmurad. Men något längre från gården N.O., i Hästhaget, på en Backe, är en tämmeligen stor Ättekulle upkastad på sielfwa stället, i en fyrkant, med graf omkring och sten inblandad. Skogen, som waret öfvervärd, är nu afhuggen (Insp. And. Hedenström:).»

Djurklou, som på grund av Fernows uppgifter sökte runstenen, meddelar: »Stället egare, en Herr Roman, härom tillfrågad, påstod dock att denna uppgift icke vore sannolik. Han hade i flera år egt gården och derunder ombyggt nästan alla husen, men Fernows runsten hade ingenstädes kommit till synes» (*Bidrag till Östra Wermlands antiqvariska topografi*, 1866). — I *Sverige* bd 5 (1915) nämner H. Kjellin en »nu förlorad runsten» vid Säter (s. 409). E. Nygren påpekar (i: *En bok om Värmland 1*, 1917, s. 169), att Fernow »nämner en, sedermera förgäves eftersökt, runsten vid Säter i Alsters socken».

De efterforskningar efter »runstenen» som senare har gjorts har också varit fruktlösa. Det är mycket oviss, om det har funnits någon runsten vid Säter. Sannolikt är den till Fernow lämnade uppgiften oriktig.²

3. Västra Hovlanda, Hammarö sn

Pl. 4, 5.

Litteratur: L 1040. Ransakningarna 1683 (tryckt i Dybeck, Runa 1847, s. 8 och i Ransakningar efter antikviteter 2, 1969, s. 187); E. Hofsten, *Beskrifning öfver Wermeland* (hs S 100, UUB; tryckt i Värmland förr och nu 1917), s. 97 f.; D. Noreen, *Berättelse* (med avbildning) om Hovlandastenen (odat. hs 1728 i ATA); Hammarö församlings stämmoprotokoll av år 1732; J. Peringskiöld, *Monumenta* 6 (hs F h, KB) bl. 128, ny paginering s. 450; E. Tuneld, *Inledning til Geographien Öfver Sverige* (1741), s. 195 (också i senare upplagor av Geographien); E. S. Ekman, *Wärmeland I Sit Ämne Och I Sin Upodling I* (1765), s. 285; E. Fernow, *Beskrifning Öfver Wärmeland I* (1773), s. 127, 885, *Archivum Wermelandicum* Tom 1 (hs i Karlstads Stifts- och läroverksbibliotek, Folkrorelsernas arkiv, Karlstad), s. 571; Fr. Fryxell, *Bibliotheca Wermelandica* (hs U 16, KB), s. 2, *Wermelandia Ecclesiastica Eller Carlstads Stifts Kyrko- och Präste-Chronica* (hs I. 26: 1, KB); A. Lignell, *Förteckning öfver de Fornlemningar från Hedendomen och Katolska tiden, som år 1837 finnas uti Hammarö socken* (i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, sign. Lignell XX, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); P. Björkman, *Beskrifning öfver Wermland* (1842), s. 144; J. Hammarin, *Carlstads Stifts Herdaminne I* (1845), s. 272 f.; F. L. Borgström, *Berättelse öfver en resa i Vermland, anställd sommaren 1845, på Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens bekostnad* (hs i ATA, tryckt i Christinehamns Allehanda 1875 och i Värmland förr och nu 1915, s. 11); Th. Wijkander och J. P. Bergendal, *Skrivelse till Vitterhetsakademien den 28/1 1865* (ATA); N. G. Djurklou, *Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi* 2, 1867 (hs i ATA, s. 24 f., tryckt i Värmland förr och nu 1956), s. 28 f.; H. Kjellin, *Fornminnen* (i: *Sverige, Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning* bd 5, 1915), s. 371, 405, *Prolog vid Hammarö köpings tillblivelse nyårsnatten 1949* (i: *Hammarö, en hembygdsbok*, 1957), s. 167; T. J. Arne, *Bidrag till Värmlands förhistoria* (i: *Fornvännen* 1917), s. 34;

¹ Helge Kjellin anser, att inskriften »härrör från 900-talet e. Kr. och tillhör därmed vikingatiden»; se *Värmland förr och nu 1939-1940*, s. 163. Kjellins datering är osannolik.

² Vid lägenheten Fridhem, Alsters sn, finns i en berghäll en »urnordisk» inskrift, ristad för några årtionden sedan.

E. Nygren, Värmlands fornminnen (i: En bok om Värmland 1, 1917), s. 167 f.; J. Börjeson, Hammarön och hammaröborna (1921), s. 28 f.; N. H. Magnusson och R. Sandegren, Beskrivning till kartbladet Karlstad (1933), s. 117; I. Atterman, Från Värmlands forntid (i: Värmland, utg. av J. Furuskog, 1941), s. 97; Svenska gods och gårdar 3 (1945), s. 252; Handlingar i ATA 1953–1965; G. Svenson, Öns förhistoria (i: Hammarö, en hembygdsbok, 1957), s. 106 f.; J. H. Ramström, Hammarö socken (i: Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Värmlands län 1, 1962), s. 340; S. B. F. Jansson, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 30/6 1965 (ATA).

Äldre arbildningar: Hofsten, Avritning av inskriften i a. a.; D. Noreen, Bläckteckning år 1728 i a. a. och i Peringskiölds Monumenta, bläckteckning med påtecknade uppgifter (i: A. O. Rhyzelius, Superintendentia seu dioecesis Carolistadiana, Ecclesiastica et Literata bl. 119 (hs B 16, Linköpings Stifts- och Landsbibliotek), teckningen återgiven av Fernow i Archivum Wermelandicum och i Beskrifning Öfwer Wärmeland samt av Djurklou i a. a.; Fr. Fryxell, bläckteckning år 1746 (i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad), bläckteckning i Bibliotheca Wermelandica; J. W. Alsterlund, teckning år 1864 (ATA); Djurklou, teckning i a. a.

Runstenen står rest i en åkerren vid Västra Hovlanda, i södra kanten av landsvägen Hammarö k:a–Takene, 60 m VSV om mangårdsbyggnaden i V. Hovlanda 1: 15, 150 m ÖNÖ om avtagsvägen till Lövnäs. Ristningsytan vetter åt NNV, åt landsvägen. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Karlstad» och på ekonomiska kartbladet 10 D 5 e. Enligt en lokal tradition skall stenen tidigare ha legat i åkern omkring 200 m SV om det ställe, där stenen nu står rest. Platsen utpekades för mig av markägaren år 1965. Flyttningen av stenen från denna ursprungliga plats skulle ha skett »för mer än hundra år sen».

Den äldsta uppgiften om Hovlandastenen finns i en »ransakning», insänd till Antikvitetsarkivet år 1683. Under rubriken »Carlstadh Tingelagh och Hammerö S:n» lämnas följande upplysningar om runstenen: »Wedh W: Hoflanda finss Een steen medh Runske Bokstäfuer På, men ingen weeth någott Att Berätta om den Samma.» — Utförligare uppgifter ger oss ett par årtionden senare prosten Erland Hofsten (1651–1717) i sin »Beskrifning öfwer Wermeland». Där skriver han (i sitt kapitel »Om Wishetz och Bokliga Konsterns öfningar i Wermeland»): »The qwarlefwor, som af wishetz öfningar i landet äntligen finnes igen, äro fyra-handa: I *Runestener*, af hwilka man intet mer än en hafwer upfunnit, nemligen på Hammar-öen strax wid Carlstadh belägen, hwaräst wid Hoflanda gård en sten är med Runebokstäfwer, men så illa medfaren, at man knapt kan kiänna sielfwa stafwarna, och fast man någorlunda kunnat them uptäckna, som the här utritade stå, hafwer man likwäl ännu, intet funnit någon mening ther wid.» Därefter ritar Hofsten av runinskriften (se s. 67) och fortsätter sin beskrivning: »Stenen är sönderslagen i twenne stycken, warandes några bokstäfwer på them begge. Nu, ehuruwäl thenna olyckan är med sielfwa stenen, at ingen kan ther af taga någon underrättelse, hwad then samma hafwer at innebära; likwäl är thet et säkert bewis, at här i landet hafwer i the mycket gamla tiderne Runekonsten warit i bruk, hwilken konst är et af the fasta skiäl, ther med man et landz och folkz ålder til beboende tager. Här kan man och nämna, at såsom Runestenen är funnen wid thenna gård Hoflanda, så är en gammal sägn, at ther skolat bodt en Kongs son, utaf hwilkens häf gården fådt namn, och kan hända, Runestenen honom til åminnelse warit ristad.»

Ännu mer ingående upplysningar om Hovlandastenen lämnar regementsfältskären Daniel Noreen (1687–1742), som var väl hemmastadd i trakten: »Denna Hoflanda Rundsten är den endaste som är funnen utj heela Vermeland hit till dags, han är sålunda af mig afritat 1728, då iag förde honom till Staden, och der i någre gode Mäns närwaro, giorde honom reen ifrån Måse och annan orenligheet, så att iag tydel.ⁿ fick see och med fingerna kiänna sielfwa Runnerna. Denna Steen är en stoor Steen och en lijten som hörer till de öfwerste Runnerna; desse Stenar fast än sielfwa Runnerna passa sig tillhopa, så hafwa aldrig sielfwa Stenarna warit ehopa wäxta, ty den stora Stenen är hehl slätt som han wore hyflat på den sijdan som de passa sig tillhopa. Öfwan ifrån Spetzen ända till foten, sielfwa foten af den stora Steen är af Owuligt folck afslagen, som ligger på det ställe hwarest Runsten nu ligger, och på samma foth synes intet. Äfwen kan man tydeligen see att ett stycke är afslagit öfwerst på dän stora Steen, iag har siälw mycket letatt efter dät stycket som borta är, har och låfwatt drickespenge till folket som der utmed boo, män ändå intet kunnat finnat: Män som denna ligger ungefär tiugo ahlnar ifrån dess rätta ställe, hwarest han tillförne och af ålder stådt, derest nu ett Stall är bygd, och kunde i framtijden wed Stallets nederrifwande eller annat ombyte, detta stycke igenfinnas, hwarpå någon runa ristat är, som tyckes höra till de andra. Sielfwa Steen består af en rödhachtig

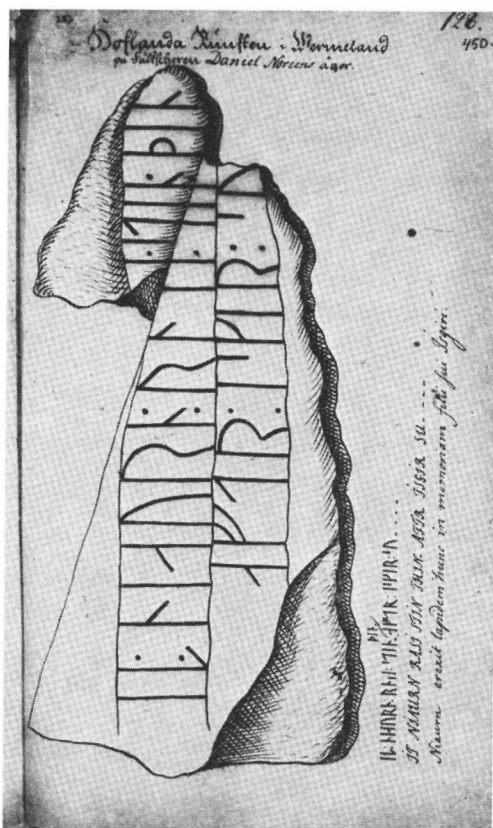

Fig. 17. Vr 3. Hammarö sn, Västra Hovlanda.
Efter teckning i Peringskiölds Monumenta.

Daniel Norens berättelse om runstenen vid Hovlanda nämns i ett stämmoprotokoll för Hammarö församling år 1732: »Hr kyrkoherden upwiste en beskrifning om en Runsten, som i forna tid skall hafwa stått vid Hoflanda gård, hwilken Beskrifning Fältskärn Hr Daniel Noren gjordt och nu den skänker til kyrkan, at den må ligga ibland kyrkans dokumenter til åminnelse.»¹

I Peringskiölds *Monumenta* 6 finns, under rubriken »Hoflanda Runsten i Wermeland på Fältscheren Daniel Norens ägor», en renritning av Norens teckning. — Emanuel Ekman, som tydligen själv har undersökt Hovlandastenen, skriver i *Wärmeland I Sit Ämne och I Sin Upodling* (1765): »På Hoflanda egor räknas 6 Ättehögar, här wises ock tät bredewid gården den enda runsten, som hittils skall blifwit funnen i Wärmeland; des figur är som här synes, Δ , 1 aln och 11 tum i längden, medium af dess bredd $\frac{3}{4}$ aln, och $\frac{1}{4}$ aln tiock; inga runor äro på honom nu synliga: den tyckes warit uprest fordom på någon graf-hög.»

Den norenska avbildningen återges av Erik Fernow i *Beskrifning Öfwer Wärmeland*; i kapitlet »Hedna Tidehwarfwe, Efter Olof Trätelja» skriver Fernow: »Runsten finnes wid Hoflanda på Hammarön, som otwifwelaktigt hörer til denna tiden. Des Inskriptioner äro nu mest utnötta.» Därefter återges en läsning av inskriften (se nedan s. 67), och i en not meddelas: »Regem. Fältskären Er.(!)Norén afritade Stenen för 40 à 50 år sedan, och den är, som nu här införes.» Fernow omtalar, att han också äger en teckning, som »Herr Camer. Fryxell aftaget på anmodan af Biskopen i Linköping, Sal. Doct. Rhyzelius; men

då woro bokstäfwerne mera afnötte.»² Därmed åsyftar Fernow den avritning av Hovlandastenen som Fridrik Fryxell hade gjort; teckningen ingår i hans »Bibliotheca Wermelandia». Fernows uttalande irriterade tydligen Fryxell. I »Bibliotheca» skriver han nämligen, sedan han konstaterat, att det »endaste, som ... med något skäl kan framdragas ifrån Hedendomen, blifwer således de tvänne Runstenar, som i Wärmeland äro fundne; den ena på Hoflanda Gärde på Hammarön, som jag år 1745 afritade ... Huru Hr Fernow kunnat säga, att jag gjort detta på Biskopens Dr And. O. Rhyzeli anmodan, vet jag icke, emedan jag då ännu knapt hört talas om denna hedervärda Biskopen. Min ritning är nästan alldeles lika med den, som framlidne CanzliRådet Johan Peringskiöld i slutet af förra Århundredet aftagit, och som finnes i Kongl. Bibliotheket uti Stockholm. Det är således obegripeligt, huru Regements Fältskären Daniel Noreen 40 år derefter kunnat finna denna stenen fullkomligare, som dock säges hos Hr Fernow p. 127. Att göra någon mening af skriften blifwer omögeligt, allenast att den är uthuggen efter en Isgir eller Isgeir. Den andra Runstenen blef funnen, då öfra Ullerö kyrka ... nedrevs på 1750-talet.» (Om runristningen i Övre Ullerud se nedan s. 69f.)

¹ Om Daniel Noreen — som var med vid Poltava, tjänstgjorde som Karl XII:s kurir från Turkiet, läkte kungens i Norge undfångna blesyrer — se ovan *Inledning* s. 13 med not 2.

² I »Tillägningar» (s. 885) skriver Fernow: »Wid Hoflanda har berättelse waret, at en Konunga-son skolat bo, efter hwilken Runstenen waret uprest (Probst. Hofst. M. S.): I bemälte Herr Probsts Paper fant jag ock afritad en mindre Runsten med desse bokstäfwer INAIN.THILL. Sal. Herr Commerce-Rådet von Hofsten lærer afritat honom; men hwarest han nu finnes, wet jag icke.» Den af Fernow åsyftade, »försvunna» runstenen är uppenbarligen det stycke av Hovlandastenen som har suttit upptill till vänster och som avritades av Erland Hofsten (se s. 67). »Commerce-Rådet von Hofsten», som Fernow felaktigt här nämner, är Bengt Erlandi von Hofsten (1689–1752). Han var son till Erland Hofsten, som ritade av runstenen.

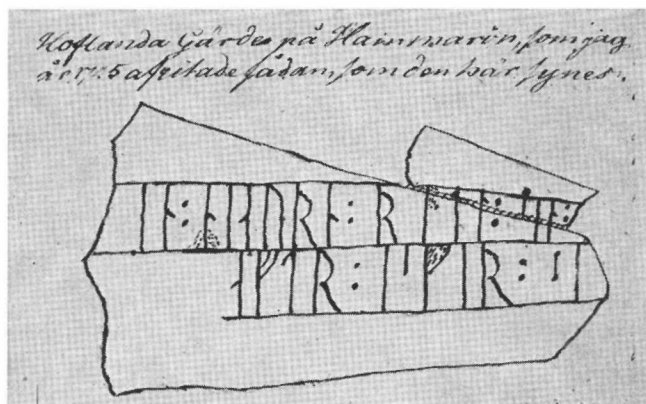

Fig. 18. Vr 3. Hammarö sn, Västra Hovlanda.
Efter teckning av Fr. Fryxell.

Prosten i Kila, Anders Lignell (1787–1863), var sedan 1834 Riksantikvariens ombud i Värmland. I denna egenskap gjorde han betydande insatser. Han lät bl. a. trycka och till alla socknar i Värmland och Dalsland utsända en skrivelse och ett formulär, där han begärde upplysningar »öfver de Fornlemningar från Hedendomen och Katolska tiden, som år 1837 finnes uti ——— socken» (se vidare *Inledning* ovan s. 15). Från Hammarö socken erhöLL Lignell följande meddelande om Hovlandastenen, insänt av kyrkoherden S. Setterlund: »En runsten nära gården, på Bonden Erik Larssons ägor. Runorna ej läsliga ...; någon mer runsten ej känd.» I formulärets marginal har noterats: »Nyare sägen: att en Sockensmed flyttat runstenen i sin smedjehärd, men ej fått ro innan han fört den på sin plats åter.»

P. Björkman, som var »Rector Scholæ i Christinehamn», antecknar i sin *Beskrifning öfver Wermland* (1842), att en »Runsten finnes vid Hoflanda på Hammarön, hvars inscription nu mest är utnött ... Berättelsen bland allmogen är, att en konungsson bott derstädes, efter hvilken stenen blifvit upprest.»

F. L. Borgström (1821–1846) företog år 1845 på Vitterhetsakademiens bekostnad en forskningsresa i Värmland. I hans till akademien insända reseberättelse finns några uppgifter om fornlämningar i Hammarö socken. Om *Hoflanda* antecknar Borgström: »6 Ätthögar. En runsten, efter sägen upprest öfver en 'kungas' har fordom funnits herstädes, men är numera förstörd.

Ett par årtionden senare började N. G. Djurklou som nybliven antikvitetsintendent sina forskningar i Värmland. Sommaren 1867 undersökte han Hovlandastenen. I sin berättelse från resan, »Bidrag till Werm-lands antiqvariska topografi 2», skriver Djurklou: »På Pehr Car[1]ssons egor i Westra Hoflanda söder om landsvägen står ett stycke af den runsten, som afbildats i Fernows Wermlandsbeskrifning ... Det har länge varit borta, men återfanns af Kronofogden Sandelin, hvars förtjenster om stenen vid We i föregående berättelse omnämndes.¹ Det återstående stycket, som förefinnes i Fernows afteckning har ej anträffats, och det qvarvarande fragmentet ensamt kan ej gifva någon mening. Lyckligtvis tyckes den af Öfverinspektoren Eric Norén² tagna afteckningen vara ganska trogen och af denna — jemnförd med närvarande — kan runraden göras fullt tydlig och med undantag af de första runorna begriplig ... Om stenen berättas, att en smed tagit den för att använda honom i sin smedjehärd, men att han aldrig från den stunden kunnat få någon ro, utan blifvit af hvarjehanda nattliga syner tvungen att föra honom tillbaka.»

E. Nygren framhåller (*En bok om Värmland*), att Hovlandastenen redan i slutet av 1600-talet »var avslagen i nedra ändan. Nu är tyvärr även ett stycke i övre kanten borta, men dessförinnan blev den lyckligt-

¹ Se om detta Vr 2, ovan s. 56 och 57.

² Skall vara regementsfältskären Daniel Noreen. Djurklous förväxling av namnen beror på att Fernow felaktigt uppger, att teckningen är utförd av »Er. Norén» (se ovan s. 64), »Öfverinspektoren Eric Norén», som var son till prosten Sven Noreen, föddes år 1763 och dog 1841. Han var sålunda nära hundra år yngre än Daniel Noreen (1687–1742).

vis år 1728 avtecknad i Karlstad av regementsfältskären D. Noreen ... Det är möjligt, att den nedtill avslagna delen också innehållit runtecken, ehuru D. Noreen uppger, att 'på samma foth synes intet'. Stenen, som har en längd av vid pass 1 m., är nu försedd med fot och står ännu kvar å Hovlanda ägor.» — G. Svenson (*Hammarö, en hembygdsbok*): »Hammaröns märkligaste fornlämning torde utan tvekan vara *runstenen* vid Västra Hovlanda, en av Värmlands tre ännu bevarade» (a. a. s. 106).

Runstenen blev år 1958 kullkörd av en lastbil. Stenen flyttades därför 1,5 m från vägen och restes på sin nuvarande plats.

Röd medelkornig gnejs. Höjd 87 cm, största bredd (nedtill) 49 cm, tjocklek omkring 15 cm. Runornas storlek är 10–13 cm. Ursprungligen har runstenen varit betydligt större; både toppen och rotändan är avslagna och sedan länge förlorade. Redan vid början av 1700-talet, då tre delar av runstenen var i behåll, hade toppen försvunnit. Daniel Noreen sökte den då förgäves; han omtalar, att han »siälff mycket letatt efter dät stycket som borta är, har och låfwatt drickespenge till foleket som der utmed boo, män ändå intet kunnat finnat» (se vidare ovan s. 62). Sedan dess har ytterligare två delar av Hovlandastenen gått förlorade, nämligen ett runristat stycke av övre vänstra delen och den oristade rotändan.

De förlorade delarna har vid flera tillfällen eftersökts förgäves, senast år 1975. Stenen är sålunda numera mycket fragmentariskt bevarad. Ristningen på det enda stycke, som numera är i behåll, är i stort sett tydlig.¹

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter D. Noreens teckning):

| | : **biaurn** : **ris**— [: **stin** : **þin** ...] **iftr** : **iskir** : **si** ...

5   10   15   20   25

Biörn ræisti stæin þenna æftir Æsgæir, sinn ...

»Björn reste denna sten efter Esger, sin ...»

Till läsningen: Ristningen, som börjar nedtill till vänster på stenen, inleds av två raka streck, som liknar **i**-runor. I det andra av dessa streck finns till höger en grund, flack urgröpning, som har uppkommit genom flagring. På stenens nu försvunna fotända fanns enligt D. Noreen inga runor; inskriftens början har alltså av ristaren markerats med två streck. Skiljetecknet före **1 b** består, i likhet med övriga skiljetecken, av två punkter. **1 b** har till höger om huvudstaven två snett nedåt riktade bistavar, vilka båda är jämförelsevis grunda. Den nedre är lätt skadad genom en flagring, men den kan, när ytan är rengjord, ännu klart skönjas i flagringens kant. Runan har alltså formen **þ**. Vid den nedre bistaven fortsätter flagringskanten i en båge mot nedre ramlinjen. **2 i** är ej stunget. **3 a** har, i likhet med **6 n**, ensidig bistav. I **4 u** utgår bistaven från huvudstavens topp. **5 r** har lågt ansatt bistav; runan har sålunda en något annan form än **22 r** och **27 r**, där bistaven utgår från huvudstavens topp. **8 i** har förlorat toppen. Av **9 s**, som har kortform, återstår endast ett stycke av den nedre delen; övre delen har förlorats i en kantskada. Runan **10**, som måste ha varit **t**, har förlorat sin övre del, då stenens vänstra del slogs bort; intet spår av bistaven. Avståndet till föregående runa visar, att runan **10** har haft bistav på huvudstavens vänstra sida. Av runan **11** återstår endast nedre delen, som slutar ett kort stycke från ramlinjen. Därefter är ristningsytan skadad. På detta parti skyntar, nära fragmentets topp, nedre delen av en huvudstav (runan **12**). Runföljden **12–18** har supplerats efter Noreens teckning. Runorna **19–29** står i högra runbandet. Före **19 i** finns i detta band inga spår av någon runa. Till vänster om **19 i** finns två snett upp åt höger gående, grunda fördjupningar, som säkert har uppstått genom vittring. **21 t** har (liksom inskriftens andra två **t**-runor) ensidig bistav. **23 i** är ej stunget; de grunda, breda

¹ Erland Hofstens uttalande (se ovan s. 62), att inskriften är »så illa medfaren, at man knapt kan kiænna sielfwa stafvarna» är sålunda missvisande. Detsamma gäller Ekmans och Björkmans beskrivningar av inskriftens tillstånd. Den förre konstaterar (a. a. 1765), att »inga runor äro på honom nu synliga»; den senare anser, att inskriften »nu mest är utnött» (a. a. 1842).

fördjupningarna till vänster om huvudstaven är ej huggna. I 25 **k** går bistaven i en flagringskant. I 26 **i** finns en svag, naturlig urgröpfung på stavens mitt. 28 **s**, som har kortform, avslutas med en rundad punkt. 29 **i** är tydligt; inga bistavar finns. Runan kan ej ha varit **u**.

Erland Hofsten uppfattade inskriften på följande sätt:

Av hans avbildning av inskriften framgår, att han tyckt sig se bistavar på de två inledande strecken. Dessa »bistavar» utgörs av flagringar i ytan. Också i runan 1 **b**, som har den ovanliga kortkvistformen **þ**, uppfattar Hofsten tydligen vissa flagringar som ristade, vilket ger runan ett utseende som snarast liknar en binderuna **nr**. Läsningen av runföljden 2–6 **iaurn** överensstämmer med min och andras läsning. 7 **r** har hos Hofsten utseendet av en **u**-runa med ett kort tvärstreck på huvudstav och bistav. 8 **i** och 9 **s** har sammanbundits upptill. 10–11 **in**. Därefter följer nedre delen av två stavar och på det nu förlorade stycket av stenen runföljden **inain: pi**, följd av en huvudstav med två nedåtgående bistavar på huvudstavens högra sida. 19 **t**, 23 **o**, 24 **s** (kortform), 26 **i** med ett tvärstreck nedtill.

Daniel Noreens läsning (1728) framgår av fig. 16. Han uppfattar t. ex. det andra strecket omedelbart före inskriftens början som en vänd **t**-runa (**↓**) och anser tydligen, att denna runa tillsammans med det första strecket har utgjort slutet på ordet »Lät». Under sin avritning av inskriften återger Noreen inskriften på följande sätt: **it:niaurn:rnsi:stin:pin... iftr:iskir:su...** och tolkar den: »Lät Nauern Resa Denna Sten Efter sin son Eskell.» Omedelbart nedanför sin tolkning lämnar Noreen följande kommentar (se fig. 16): »Ho denna Nafwrn warit är ej så lätt att säga. doch kan man någorlunda sluta utaf Byens Nampn Hoflanda, derest Sten stådt och der i första tjderna som någott folk bodt, måste haft denne Nafwrn till sin hufwudman, siälfwa byn ligger någott höglänt, intet långt ifrån en wijk, som går in ifrån sielfwa Venern. des utan är här rundt omkring Byen ganska många Ättekullar både små och stora, och änteligen tyckes Stenen wara af Fadren uprest, som et minnesmärke efter sin Son som blifwit slagen antingen utj Italien eller annorstädes, som de gamla Giöthar warit, som doch kan pröfwat af däm bättre hwilka kunna äga bättre kundskap i gamla Handlingar.»¹ — I Peringskiölds *Monumenta* tolkas inskriften på följande sätt: »Niaurn erexit lapidem hunc in memoriam filii sui Isgiri.» Se fig. 17.

Fernow, som utgår från Noreens avbildning, anmärker om runorna, att de »äro nu mest utnötta; men det man kunnat läsa, har ungefärl. waret: Biaurn risi Stin pin aftr Isgir Su — *Biörn* reste denna Sten efter sin son Aschar.»² Samma läsning och tolkning finns hos P. Björkman (a. a. s. 144). — Djurklou anser, att inskriften, med hjälp av den noreenska teckningen, kan »göras fullt tydlig ... och begriplig», bortsett från de »första runorna». Han rekonstruerar inskriften på följande sätt: **in : ȝiaurn : risti : stin : pin[a] : aftr : iskir : su[n: sin]**. Han tillägger, att »ännu tvenne fragmenter måste hafva funnits, som redan vid första afteckningen förkommit». Djurklou uppfattar de två strecken före inskriftens början som konjunktionen **in**, vilket framgår av hans konstaterande, att »den behållna inskriften är en eftersatts». Djurklou räknar med att den försvunna rotänden — »ett betydligare stycke i den nedre ändan» — har burit en inskrift, »om hvars innehåll dock ingenting ens gissningsvis kan slutas». Om den bevarade inskriften säger han: »Skriftens innehåll är ej svårt att reda, endast det första namnet» **niaurn** »är för mig oförklarligt, och ej heller Professor Säwe, hvilken jag härom rådfrågat, har kunnat tolka det ... Såsom på afteckningen synes har en tunn skärfva här bortfallit, och möjligen — ehuru jag ej vågar för visso påstå det — har namnets första runa varit **þ**,

¹ Daniel Noreens uppgift, att det omkring Hovlanda finns »ganska många Ättekullar», är riktig. Enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering år 1962 har till vår tid på Hovlandas mark bevarats tre stensättningar och en hög.

² I »Archivum Wermelandicum» (s. 571) anmärker Fernow om läsningen **niaurn**: »jag håller före at i stället för *Niaurn* skal läsas *Bjaurn* och at runan **þ** blifwit så utnött at man ej mer kunnat se af henne än **þ**.»

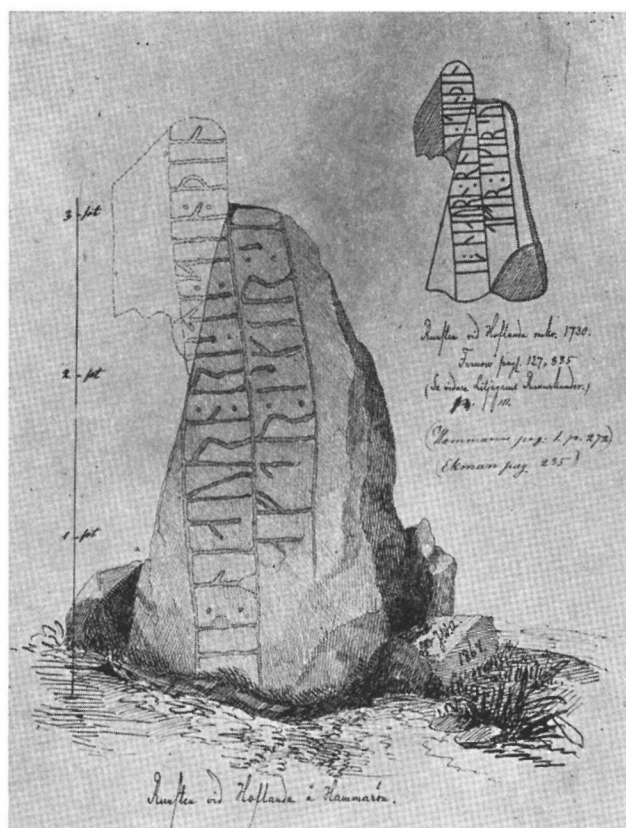

Fig. 19. Vr 3. Hammarö sn, Västra Hovlanda.
Efter teckning av J. W. Alsterlund.

som skulle gifva namnet Björn , en visserligen mindre vanlig form för Biarn, Biurn, Biorn, men som dock förekommer på ännu ett annat runstensfragment Liljegren N. 282. Det andra namnet är utan tvifvel Iskir , Askair, Isl. Asgeir, i medeltidshandlingar Asker, Esker och Esger. Efter ändring af första namnets uddruna skulle således runskriftens innehåll på vanlig Svenska blifva: Men Björn reste denna sten efter sin son Esker.»

När Ernst Nygren skrev sin uppsats »Värmlands fornminnen» i *En bok om Värmland* (1917) hade han till O. von Friesens förfogande ställt Alsterlunds teckning. Efter denna avbildning »har prof. von Friesen benäget tolkat inskriften på följande sätt: **[st ?] in : Biaurn ris[ti:stin : pina] : aft<i>r : iskir : s[un:sin]**, d. ä. Enbjörn (Stenbjörn ?) reste denna sten efter sin son Æsger». Nygren tillägger: »Runorna tillhöra ett ganska sent stadium av den yngre runradens svensk-norska variant, och enligt von Friesen äga de en utpräglad norsk karaktär.» Hovlandastenen härstammar »från tiden omkring 1025» (v. Friesen).

De båda mansnamn som förekommer på Hovlandastenen är vanliga i svenska runinskrifter. Inskriften är skadad, vilket gör att man ej kan fastställa, i vilket förhållande de båda männen har stått till varandra.

Gilbert Svenson framhåller (a. a. s. 106), »att Hovlandastenen — liksom de flesta runstenarna i landet [är] en minnessten, rest över en viking, som i detta fall troligen fallit i ledung. Eftersom runorna på grund av sin struktur av Otto von Friesen dateras till omkring 1025 och bestämmas till det norska runstensområdet, är det troligt, att den, som stenen vid Hovlanda rests över, fallit i Västerled. På så sätt kan också denna fornlämning ge en antydning om maktförhållande i Värmland vid slutet av den förhistoriska tiden.» De slutsatser som Svenson drager, bl. a.

på grund av den missvisande termen svensk-norska runor, är givetvis förhastade. Vi vet ingenting om de båda människans ställning inbördes.¹ Alla tidigare tolkare har förmodat, att inskriften har slutat med orden **sunsin**.²

Inskriften dateras av v. Friesen till omkring 1025. Han anser sålunda att den är något äldre än Rörstenen (Vr 2). Grunden till denna datering är troligen **b**-runans form (ḅ). I Rörinskriften har runan däremot normalformen ḅ.

Hälltorp, Hammarö sn

I *Hammarö, en hembygdsbok* (1957), s. 106 skriver Gilbert Svenson: »I början på 1900-talet hittades på stranden mellan Djupsundet och Hälltorp en delvis naturformad delvis förbättrad täljstensbit av tio centimeters längd. Åtsidan har utseendet av ett bulligt gubbansikte och på frånsidan finns utom inskriptionen 'M. Ek' några repor gjorda med ett vasst föremål. Stenen överlämnades av K. J. Grafman till museet i Karlstad, vars föreståndare då var lektorn John Börjeson. Denne, som tycks ha varit tveksam om dess ursprung, införde den aldrig i museets föremålsloggare. 1951 återfanns stenen. Professor Ivar Lindquist, Lund, har betecknat den som en 'naturalistisk Oden-bild', och har tyckt sig i baksidans repor kunna utläsa i en förmodad runinskrift 'asu', samt menar att formen på s-runan ger en datering till 'tiden frampå förra hälften av 1000-talet'. Runologen, professor Sven B F Jansson menar att stenen är en konstlös produkt av sent ursprung, något som senare har bekräftats av upphittaren.»

Anledningen till att det lilla täljstensföremålet kom att väcka uppståndelse var ett föredrag, som Ivar Lindquist höll i Hammarö hembygdsgård den 24/5 1954. Till föredraget, som bar titeln »Odensfiguren i Karlstad», var pressen inbjuden (se t. ex. Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Nya Wärmlands Tidningen, Stockholms-Tidningen och Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning den 25/5 1954).

Om »runinskriften» lämnade Ivar Lindquist följande uppgifter: »Avgörande för bevisningen av föremålets ålder är den lilla runinskriften. Efter åtskilligt övervägande kan jag stava mig till *asu*, så skrivet att skriften är baklängeslöpande, *a* och *s* är skrivna på en och samma stapel, s. k. samstava runa, *u* är skrivet med rakt sidostreck, som är utdraget ända ned och litet till. Ett därpå följande ristat streck, som sitter snett upptill efter *u*'et och ger intrycket av en specifik *l*-typ utan stapel, s. k. hälsingeruna, ger läsningen *asul*, för så vida som man vill anse det ristat med värde som ett runtecken ...»

Lindquist fortsätter: »Redan härefter torde man kunna bestämma runinskriften och därmed hela föremålet till tiden frampå förra hälften av 1000-talet. Kristendomen torde då ha varit ny i norra Väner-området, och mycket av hednisk tro måste ännu ha levat oförkränkt i folkdjupet.»

Vad tolkningen beträffar, skulle Lindquist »i första rummet vilja föreslå genitiven av kvinnonamnet *Åsa*, alltså *Asu*, uppfattat som namnet på en ägarinna. Under antagande att *asul* däremot står att läsa, med en blandning av olika runsystem, varpå vi har exempel, vet jag ingen annan råd än att hänvisa till möjligheten av en stympning av mansnamnet *Asulf*. ... Huvudsaken är således icke, att man säkert kan läsa vad där har stått, utan den omständigheten att så pass mycket är bevarat, att full bevisning om inskriftens existens och ålder är möjlig.»

De repor som Lindquist har uppfattat som runor har av allt att döma uppkommit i samband med att täljstensytan polerades på den plats där namnet M. Ek därefter ristades.

Om själva föremålet konstaterade Lindquist: »Skulpturen hör i eminent grad till den här fixerade naturalistiska genren inom den nordisk-hedniska konsten och torde vara dess förnämsta prov.»

Ivar Lindquist inledde sitt föredrag »Odensfiguren i Karlstad» med orden: »Vad jag nu skall tala om, låter som en saga.» Det är en saga.

4. Övre Ulleruds kyrka

Pl. 5.

Litteratur: S. Kihlman, Anteckning i november 1766 (i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad), avskrift i: *Ihreska handskriftssamlingen 112*, UUB); E. Fernow, *Beskrifning Öfver Wärmeland 1* (1773), s. 128; Fr. Fryxell, *Bibliotheca Wermelandica* (hs U 16, KB), s. 2, *Wermelandia Ecclesiastica*

¹ En fantasifull skildring av Björns och »Asgers» tillvaro finns hos J. Börjeson i *Hammarön och Hammaröborna* (1921) s. 28 f.

² I professor Helge Kjellins »Prolog Vid Hammarö köpings tillblivande nyårsnatten 1949» har denna uppfattning fått poetisk form: »Vid Hovlanda, där ättehögar fordom funnits / och där möjligen ett hedniskt gudahus har stått, / en runsten rests av värmlandsbonden Björn / med norska runor till den fallne sonen Asgers minne.» (Se *Hammarö, en hembygdsbok*. 1957, s. 11.)

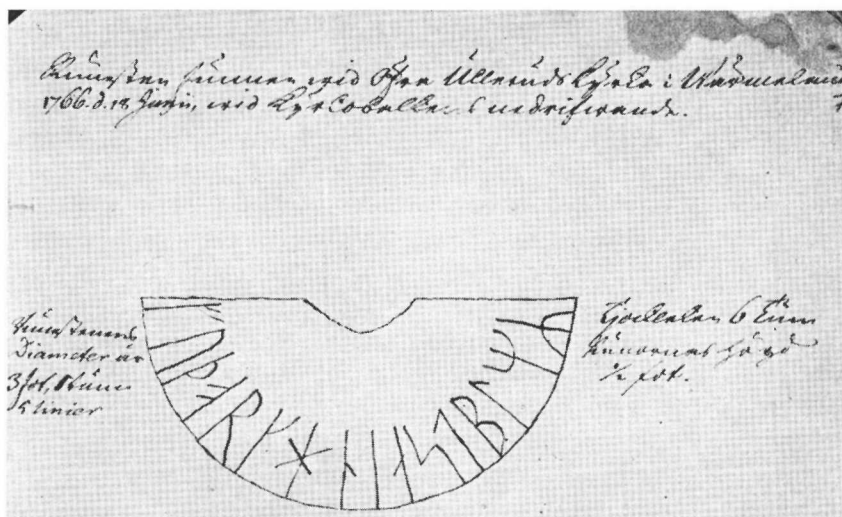

Fig. 20. Vr 4. Övre Ulleruds sn, kyrkan. Efter teckning av S. Kihlman.

Eller Carlstads Stifts Kyrko- och Präste-Chronica Första Boken s. XLVII (hs I. 26: 1, KB), Andra Boken s. 52 (hs I. 26: 2, KB); Kyrkoinventarium 1830 (ATA); J. G. Liljegren, Run-Lära (1832), s. 172, Run-Urkunder (1833), s. 236 (nr 2003); A. Lignell, Förteckning öfver de Fornlemningar från Hedendomen och Katolska tiden, som år 1837 finnas uti [Öfra Ulleruds] socken (i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, sign. Lignell XX, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); F. L. Borgström, Berättelse öfver en resa i Vermland, anställd sommaren 1845 på Kongl. Vitterhets- Historie- och Antiquitets Akademiens bekostnad (hs i ATA; tryckt i Christinehamns Allehanda 1875 och i Värmland förr och nu 1915, s. 14, 17); N. G. Djurklou, Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi 1, 1866 (hs i ATA, s. 119; tryckt i Värmland förr och nu 1954, s. 110 f.); H. Kjellin, Fornminnen (i: Sverige, Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning bd 5 (1915), s. 475, Värmlands och Dalslands kyrkor och kyrkliga konst (i: Karlstads stift i ord och bild, 1952), s. 538, Karlstads stifts kyrkor (i: Karlstads stift i ord och bild), s. 676; E. Nygren, Värmlands fornminnen (i: En bok om Värmland 1917), s. 169; R. Blomqvist, Förteckning öfver lösa föremål i Övre Ulleruds kyrka den 3/8 1928 (ATA); T. Ljungström, Fasta fornlämningar och lösa fornfynd i Övre Ullerud (1939), s. 32, En bok om Övre Ullerud (1947), s. 81, 124, 130 f., Övre Ulleruds socken (i: Sveriges Bebyggelse, Landsbygden, Värmlands län 2, 1962), s. 794; A. Bækstedt, Målruner og Troldruner (1952), s. 164 f.; G. von Schoultz och G. Svenson, Utgivarnas anmärkningar till N. G. Djurklou, Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi (i: Värmland förr och nu 1954), s. 139; A. Hammar, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 19/2 1962 (ATA); S. B. F. Jansson, Skrivelser till Riksantikvarieämbetet den 20/4 1962 och 17/6 1963 (ATA), Runinskrifter i Sverige (1963), s. 182 (2. uppl. 1977, s. 27); S. A. Hallbäck, Medeltida dopfunter i Värmland (1965), s. 27 f., 172 f.

Äldre avbildningar: S. Kihlman, bläckteckning år 1776 (i ovan anförd handling), återgiven i Fernow a. a. s. 128; teckning i Kyrkoinventarium 1830; Djurklou, teckning i a. a. pl. 36; foto 1963 i Jansson, Skrivelse 1963 (H. Hansson), återgivet i Hallbäck a. a. s. 28.

Runinskriften är ristad på sockeln till en medeltida dopfunt, som nu står uppställd i kyrkans kor. På grund av att sockelplattan har blivit sönderslagen, är inskriften defekt.

Funten nämns av E. S. Ekman i hans arbete *Wärmeland I Sit Ämne Och I Sin Upodling* (1765), s. 372: »Den gamla trä Kyrkan, som war här före år 1725, har stådt på samma ställe som denna och länge i Påfwe-dömets tid, med ett öfwerflöd af de heligas bilder ... En gammal funt af teglsten är ännu i beholl i nya Kyrkan och är så gord, att den synes varit brukad till wigwatnet fordom.»

Den äldsta kända uppgiften om själva runristningen härrör från komministern i Övre Ullerud Sven Kihlman (1696–1776).¹ Ovanför en bläckteckning av det större stycket läses: »Runsten funnen wid Öfre Ulleruds Kyrka i Wärmeland 1766. d. 18 Junii, wid Kyrkobalkens nedrifwande.»

¹ Om Sven Kihlman, »en man af stora insigter och widriga öden», se I. Ljungström, *En bok om Övre Ullerud* (1947), s. 162 f., 190 f.

I sin *Beskrifning Öfver Wärmeland* skriver Fernow, omedelbart efter redogörelsen för Hovlandastenen (Vr 3): »En annan *Runsten* har nyligen blifwet funnen i detta Härad, hwilken måste wara så mycket mer gammal, som den innehåller det äldsta Runska Alphabetet, som waret brukadt i Sverige. Den lærer blifwet sönderslagen i Påfwiska tiden» ... I en not meddelar Fernow: »Hr. Kyrkoh. Sven Kihlman påfann den ena hälften, som aldeles liknar en sönderslagen Qwarnsten, af 3 fots 1 1/2 tums diameter, under Kyrkobalken wid Öfra Ullerud 1766. Sedermera är den ena fjerdingen funnen 1769.»

Fr. Fryxell antecknar, att »Runstenen blef funnen, då öfra Ullerö kyrka, som var af ålder förfallen, nedrefs på 1750-talet, och har nu blifwit ställd uti Nya Kyrkans Sacristia».¹ — *Kyrkoinventarium* 1830: »En Runsten finnes i Sachristian af följande utseende:

F. L. Borgström skriver i sin reseberättelse från 1845: »I Öfra Ullerud träffar man den enda Runsten, som nu mera finnes i Vermland. Den har ursprungligen varit circlrund med ett hål i midten, liksom en qvarnsten; men är nu sönderslagen. ... Runstenen förwaras nu i Ö. Ulleruds kyrka.» I en not meddelar Borgström: »Den större hälften af runstenen återfann den utmärkte kyrkoherden Sw. Kihlman 1766 under kyrkogårdsmuren, och den mindre delen 1769.» — Djurklou (1866): »I kyrkans sacristia förwaras de år 1766 och 1769 af Kyrkoherden Kihlman i kyrkogårdsmuren funna runristade stenarne, hvilka synas hafva hört tillsammans och kanske bildat fotstycket till en dopfunt, i fall de icke, hvilket ej heller synes omöjligt äro stycken af en sprungen qvarnsten.» Ernst Nygren (1917) meddelar, att »tvenne delar av en runsten» påträffades »vid den gamla kyrkans rivande i Övre Ullerud på 1760-talet; den ... har troligen varit en kvarnsten (eller möjligen fot till en dopfunt) ...; den förwaras nu i kyrkans sakristia».

Komminister A. Hammar anhöll 1962 om råd hos Riksantikvarieämbetet rörande vissa föremål i kyrkan. Han skriver bl. a.: »Dopfunten i Öv. Ulleruds kyrka ... är uppställd på en gammal runsten. Runstenen be-

¹ Fryxells (och Nygrens) uppgift om tidpunkten för kyrkans rivning och fyndet av »runstenen» är felaktig. Den gamla kyrkan revs 1725; den nya kyrkan invigdes 1727. Andreas Ol. Rhyzelius lämnar följande upplysningar om den gamla kyrkan: »Hon war alt ifrå Påwedömets tid i Choret, och elliest på väggarna, besatt med skröpeliga helgona-beläten, hwilka Capellanen Herr *Gunnarus Jonæ*, för några och 60 år sedan, kastade i strömen, at thermed aldeles förtaga then widskepelse och förargelse, som the enfaldige therwid hafwa och taga kunde. Doch lät han, til antiquitetens wedermäle, ett helgedoma-kar blifwa qwar, som vnder altaret förwaras. Then gamla kyrkian, såsom förliten och ganska bristfellig, togs neder d. 3 Maji år 1725; och then nya, som i stället igen vpbygdes större och beqwämligare, blef af Superintendenten, Doct. Jöns Steuchio, inwigd d. 5 Octobr. år 1727» (*Wermelandia Ecclesiastica & Literata* 1738, hs i Karlstads stifts- och läroverks-bibliotek, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad, sign. Biografi Nr 7).

Enligt Rhyzelius skulle samme nitiske kapellan, Gunnar Jonæ (Edsbergius), också ha låtit utrensa de påviska belätena ur »Nedre Ullerö» kyrka: »Är ock i mannaminne, at vti henne warit hwarjehanda Påwedömets qwarlefwor, hwilka, såsom troliget är, berörde Capellan vti ett godt upsåt, vtu wägen rögt och afskaffat hafwer.» Jfr Fr. Fryxell i »*Wermelandia Ecclesiastica* 1sta Boken, s. 51 f.

På Rhyzelius bygger tydligen Fernow, när han (a. a. s. 321 f.) skriver: »Ulleröod (öfre Ullerud) Redkyrka, af träd, inwid Klara-älf, liten och mörk. Där hafwa i lång tid waret många lemningar efter Påfwedömet, såsom skröpliga Helgona-beläten, både i Choret och på väggarna, utom mycket annat, som länge tjent til widskepelse.» I en not tillägger Fernow: »Kapellanen Herr Gunnar Jonæ, lät för den orsaken kasta mycket i älfwen, och lemnade litet qwar til åminnelse.» — Hammarin redogör i *Carlstads Stifts Herdaminne* (1843) på snarlikt sätt för den »heliga vandalism» som Gunnar Jonæ gjort sig skyldig till och tillägger: »Den dopfunt af täljsten, som här i kyrkan finnes, tyckes fordom hafva varit begagnad till vigvattens-kärl.» Om Gunnar Jonæ Edsbergius se vidare T. Ljungström, *En bok om Övre Ullerud* (1947), s. 128 f., 133.

Det är väl ej aldeles uteslutet, att den nitälskande »capellanen» kan ha uppfattat runorna på dopfuntsplattan som widskepelse från den påviska tiden och därför låtit slå sönder stenen och förpassa delarna till den plats i »kyrkobalken», där de drygt hundra år senare återfanns av Sven Kihlman.

står av två delar, sandsten, rund med hål i mitten. Det saknas några bitar. Dopfunten står inte bra. Det skulle vara bra om man kunde tänka sig något slags komplettering av de felande bitarna.» Vid mitt besök på platsen 1962 konstaterades bl. a., att de två stenarna gjort tjänst som underlag till dopfunten: »Trots att stenarna ej ha passning böra de genom Riksantikvarieämbetets försorg lagas och rengöras. Deras cirkelrunda form gör det nämligen möjligt att avgöra var de båda delarna ursprungligen har varit placerade i stenskvivan.» Sedan stenplattan hade kompletterats med stenkitt, placerades dopfunten på sitt runristade fundament.

Stenarten är sandsten. Det större stycket av den nu ihopsatta stenplattan mäter 95 × 50 × 17 cm, det mindre 59 × 26 × 17 cm. Runornas storlek varierar; den minsta runan är 11 cm, den största 17 cm.

Inskrift på det större stycket:

fuporkhniastblmr

5   10   15

På det mindre stycket:

fup...

Till läsningen: 1 **f** har svagt böjda bistavar. I 2 **u** utgår bistaven från huvudstavens topp. 4 **o** har ensidiga bistavar (4). 5 **r** har öppen form. I 7 **h** är bistavarna mycket långa. 8 **n** och 10 **a** har ensidig bistav. I 11 **s** är mellanstaven påfallande lång (se pl. 5). 12 **t** har ensidig bistav. I 13 **b** träffar bistavarna varandra mitt på huvudstaven. Mellan 16 **r** och 17 **f**, som står på det mindre stycket, är avståndet omkring 15 cm. Detta stora avstånd skall säkerligen markera, att en ny fupark här börjar. 18 **u** korsas av ett par naturliga fördjupningar i ristningsytan. Efter 19 **p** är ytan skadad. Här finns nu inga säkra spår av runor. Det bortslagna, nu med stenkitt kompletterade partiet av sockelplattan, kan beräknas till 75 cm. God plats har sålunda funnits för ytterligare en fullständig fupark.

Den äldsta läsningen av inskriften härrör från Sven Kihlman, alltså från den som upptäckte den sönderslagna stenen år 1766. Kihlmans teckning av inskriften på det större stycket, runföljden 1–16, är korrekt med undantag av att 5 **r** har getts slutna form (se fig. 20).¹ Under sin teckning lämnar han följande kommentar till inskriften: »Runorna utwisa det Runska Alphabetet, hwaraf de 7 första antyda Söndags Bokstäfwerne F U D O R K H, och alle tillsamman tagne Gyllentalet. De 3 sidsta felande Runor hafwa stått på den andra hälften, hwilken äfwen gått i 2 stycken, hwaraf det ena ännu icke är igenfunnet.»

Om inskriften på det mindre stycket skriver Kihlman: »På den fundna fjerdedelen stå fyra runor $\mathcal{F}\mathcal{U}\mathcal{N}\mathcal{T}$ F U N T. Förmodligen utmärka dessa Runor Kyrkoplatsens höga ålder.» Anteckningen är daterad »Novembr 1766» och undertecknad »Sven Kihlman Comminister i Öfra Ullerud».

Fernow återger (a. a. s. 128) Sven Kihlmans teckning och påpekar, att inskriften »innehåller det äldsta Runska Alphabetet, som waret brukadt i Swerige». Det mindre stycket, »den andra fjerdedelen har denna påskrift: $\mathcal{F}\mathcal{U}\mathcal{N}\mathcal{T}$ ».²

¹ På avritningen av Kihlmans teckning (Ihre 112, UUB) har ett par fel insmugit sig: 4 **i**; 12 **t** har getts normalformen med dubbelsidiga bistavar.

² Under »Tillägning wid Hedniska Tidehwarfwet» skriver Fernow (a. a. s. 160): »Sid. 128 har jag nämndt, at Ulleruds Runsten innehåller det äldsta Runska Alphabetet. På halfwa stycket af Stenen stå alle Bokstäfwerne i den ordning, som wåre Förfäder hade i sin A.B.C. Bok placerat dem, utom den enda $\mathcal{U}$, al, hwilken är den sidste och hörer til det stycket, som ännu är ofunnet. De öfrige, då man läser ifrån wänster til höger, äro desse: F.U.D.O.R.G.H.N.I.A.S.T.B.L.M.R. Huru de Lärde af detta Alphabets inrättning (at det i början har *Fader* eller *Föder*, midt på Nia (9) och i slutet *Al, omnis*) welat finna wåre Hedningars insigt i Guda-läran, är något, som icke rörer mit ämne ... De 4 Bokstäfwerne på fjerdedelen av Stenen äro F U N T, hwaraf jag i början ville föra Runstenen til Catholska tiden och läste *Funtjoder*, innan jag fick se ofwannämnde Disputation.» Det lärda arbete som åsyftas måste väl vara Lars Laurels egenartade avhandling *Nordens hufwuddocument Äller Runa-Alphabetets hemlighet Igenom twänne ægyptier det svenska och danska språket til heder uptäckt* (Lund 1768).

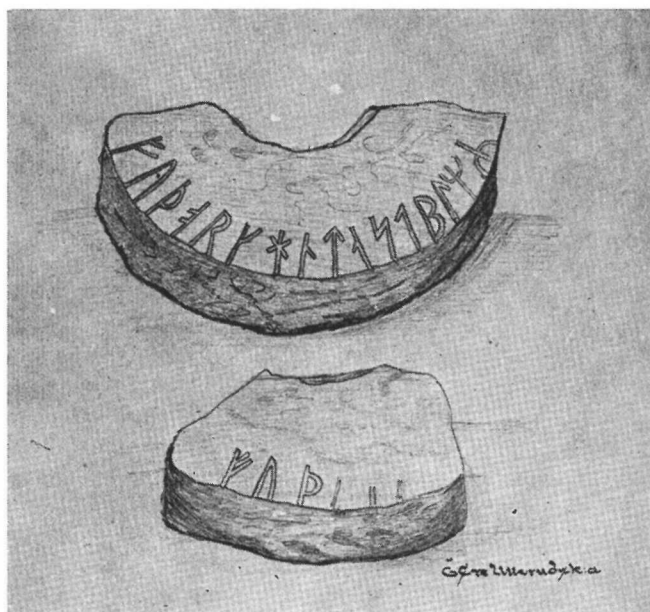

Fig. 21. Vr 4. Övre Ulleruds sn, kyrkan. Efter teckning av N. G. Djurklou.

Felläsningen **funþ** kritiserades redan av Fr. Fryxell. Nedtill på den just nämnda teckningen av Sven Kihlman anmärker han nämligen: »Obs. På den fundna fjerdelen står icke $\mathfrak{F}$ eller $\mathfrak{F}$, utan tydeligen $\mathfrak{F}$, som jag 1788 d April wisade Vice Pastorn Magnus Kihlman, och han klarligen fann.»¹ Samma kritik mot den oriktiga läsningen framför Fryxell i »Bibliotheca Wermelandica»; han skriver: »Halfva stycket af denna sten är alldeles lik den afritning, som finnes uti Fernows Beskrifning pag. 128; men på det sönderslagna stycket står rent $\mathfrak{F}$, och icke $\mathfrak{F}$, som Hr Fernow anført ... Om meningen varit, såsom på det halfva stycket, att uppteckna Runska Alphabetet eller något till Runska Calendarium, lemnas derhän.» — J. G. Liljegren, som tydligen ej har känt till Fryxells arbete, bygger uteslutande på Fernows uppgifter. I *Run-Lära* (1832) nämner han, att »blotta Runmynderna» finns »på en sten, lik en half qvarnsten ... wid Öfra Ullerud i Wermland». I *Run-Urkunder* (1833) anges felaktigt, att stenen finns i »Öfra Ulleruds kyrkovägg» (L 2003). — Borgström (1845) antecknar: »Det större stycket är nästan halvcirkelformigt och innehåller det enkla runalphabethet med 16 runor. Det andra fragmentet är mindre och innehåller endast följande runor: $\mathfrak{F}$ ... Denna runsten har utan tvifvel tjent som fot till en dopfunt eller ett vigvattenskärl. De på det mindre fragmentet inhuggne runor hafva förmodligen varit ämnade att utgöra början till runalphabethet; men emedan stenen här varit något ojemn så att redan fjerde runan blev oläslig, så tyckes Runristaren öfvergifvit denna sida af stenen och på den motsatta slätare delen ånyo börjat och fullföljt ristningen.» — Djurklou (1866): »Det större stycket, som är 3,1 fot långt och 1,2 fot bredt och 5 tum tjockt, innehåller den enkla runradens 16 mynder, och på det mindre, som är 1,9 fot långt och 0,9 bredt och 0,5 tjockt, finnes runorna $\mathfrak{F}$ »² Av Djurklous teckning framgår, att han har uppfattat runan $\mathfrak{i}$ som en **t**-runa med dubbelsidiga bistavar ($\uparrow$); se fig. 21. Om ristningen på det mindre stycket skriver Djurklou, att »man ämnat att äfven här inrista runraden, men redan vid fjerde runan öfvergifvit alltsammans i följd af ytans skroflighet».

¹ Magnus Kihlman (1729–1796) var son till den ovan nämnde Sven Kihlman. Han efterträdde sin far som komminister i Övre Ullerud år 1777.

² Citerat efter handskriften; detta ställe är förvanskad i den tryckta utgåvan (*Värmland förr och nu 1954*, s. 110).

E. Nygren (a. a. 1917): »Å den ena halvan står den 16-typiga vanliga futharken, dock något ombildad under inflytande av de stungna runorna; det mindre stycket innehåller endast de tre begynnelse-runorna.»

Inskriften på Ullerudsfuntens sockelplatta består av den 16-typiga runraden ristad två gånger. Den ena futharken är fullständigt bevarad, av den andra återstår numera endast de tre första runorna. Runformerna uppvisar en intressant blandning av normalrunor och kortkvistrunor. Normalrunor är **h** (fastän bistavarna här är onormalt långa), **s** (ʃ), **b**, **m** och **r**; kortkvistrunor är **o** (ɔ), **n**, **a** och **t**. Anmärkningsvärda former är, att **u**-bistaven utgår från huvudstavens topp och att **r**-runan har öppen form (R), ej den i unga, medeltida och ännu yngre inskrifter vanliga slutna formen (R̄), som beror på inflytande från det latinska alfabetet. Däremot kan ett sådant inflytande spåras däri, att **l**-runan har placerats före **m**, liksom i alfabetet.

Frågan om inskriftens datering har besvarats på olika sätt. Fernow, som upptager Ullerudsristningen vid sin skildring av »Hedna Tidehvarfwet», framhåller, att denna nyfunna »Runsten ... måste vara så mycket mer gammal, som den innehåller det äldsta Runska Alphabetet, som waret brukadt i Sverige». Också Fr. Fryxell var av den meningen, att Ullerudsristningen snarast hade tillkommit under hednisk tid. I »Wermelandia Ecclesiastica» skriver han i kapitlet »Lemningar efter Hedendomen»: »Till detta tidehvarfwet torde väl också kunna höra de uti Landet fundne Runstenar, fastän derom med säkerhet icke kan sägas. Ännu äro icke flera träffade än allenast tvänne, näml. en på Hoflanda gårde på Hammarön, och en blef funnen under Kyrkobalken vid Öfra Ullerö Kyrka. Flera torde väl i fordna tider varit, men som nu äro förstörde eller förlorade. Af Runstenar på andra ställen i Riket synes tydeligen, att många blifvit uthuggne efter Christendomens införande i Riket; Men som man har säkra bevis, att många äro uthuggne under Hedendomen, så har jag velat nämna dessa minnesmärken under detta Tidehvarfwet, såsom troligt, att de rätt så snart kunna räkna sin uthuggning uti detta som i sednare tidehvarfwet.» En betydligt rimligare datering föreslår F. L. Borgström, som hade klart för sig, att stenplattan hade »tjent som fot till en dopfunt eller ett vigvattens-kärl»; han anser, att ristningen kan härröra från mitten av 1100-talet, »från ungefär samma tid» som »en inskription i en dopfunt i Baarse kyrka (i Danmark)».¹

I *Värmlands fornminnen* meddelar Ernst Nygren, att inskriften av »prof. von Friesen förklarats tillhöra 1100-talet, men också möjligen så sen tid som 1300- eller 1400-talen».² Ljungström anser troligt, att ristningen härrör »från tiden omkr. år 1000» (se *Fasta fornlämningar och lösa fornfynd i Övre Ullerud*, s. 32).

Åldern för en futhark-inskrift är givetvis i regel svår att fastställa; själva inskriften ger ju relativt få hållpunkter för en datering. Eftersom fotplattan otvivelaktigt har tillhört dopfunten och eftersom inskriften av allt att döma har ristats i samband med att funten förfärdigades, torde det vara befogat att redogöra för den konsthistoriska dateringen av dopfunten i Övre Ulleruds kyrka.

Funten beskrives av S. A. Hallbäck på följande sätt (a. a. s. 172): »Av sandsten. I två delar. a) *Cuppan* cylindrisk med skrånande undersida. På cuppens liv en palmettfris med insatta liljemotiv. Längs randen försänkt kant. b) *Foten*, rund bottenskiva med konkav översida upptill avslutad med kraftig repstav. Funten är placerad å en ursprungligen rund stenplatta — numera i två delar — med runinskrift ... Centralt uttömningshål, numera igensatt».

¹ Hur Borgström hade fått kunskap om denna inskrift framgår av en uppgift i en not i reseberättelsen 1845: »Här torde kanske vara på sitt ställe att nämna det min vän K. Friis Viborg meddelat följande inscription å en dopfunt i Baarse kyrka ...: B O N D O F R I S O H E R a C E T s S G E R V S R Ø I M æ F E C I T : F I E R I.» Efter denna majuskelinskrift följer så runraden + de tre gylentalstecknen. Borgström fortsätter: »År denne Asgerus Røi, som troligt är, Absalons fader, Esger Røi, så kan detta gifva upplysning om stenens ålder, när man vet att Esger Røi dog omkring 1153. Stenen i Ullerud torde vara från ungefär samma tid.» Baarsefunten (DR 224) dateras numera till o 1250–1275.

² Otto von Friesens mycket vaga datering av inskriften (1100-talet eller »också möjligen 1300- eller 1400-talen») beror troligen på att han icke har känt till att stenen har utgjort en del av dopfunten.

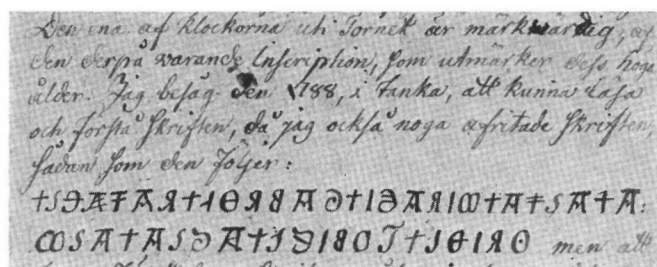

Fig. 22. Inskriften på storklockan i Grava efter Fr. Fryxell i »Wermelandia Ecclesiastica».

möjligtvis felaktiga afteckning af inskriften finnes ej mera. Lilla klockan eger sin märkvärdighet deraf, att hon skall hafva varit rådstuguklocka i Carlstad.»

Utförligare uppgifter om klockorna i Grava ger G. M. Sandin i *Grava och Forshaga. Kulturhistoriska anteckningar* (1930), s. 33 f.: »Man hade länge klagat över kyrkklockornas svaga ljud. De hårda tiderna hindrade dock anskaffandet av nya. Då i slutet av 1700-talet tiderna ljusna, och den i sockenmagasinet förvarade säden kan få avyttras, så användas penningarna dels för anskaffande av en ljuskrona och dels för anskaffande av en något större klocka. Den inköptes från Karlstad, och hade följande inskription: 'Carlstads stads Rådstuguklocka, gjuten av P. Petraeus 1756.' På den andra sidan: 'År 1752 den 22 juni lades Carlstads stad genom en häftig vådeld nästan helt och hållet i aska.' År 1845 blevo två av klockorna omgjutna till en enda större, vägande 4 skeppund och 8 lispund. Denna större klocka har följande inskriptioner. På ena sidan står: 'Under Konung Oskar I:s 2:dra regeringsår gjöts denna klocka vid A. Keillers mekaniska verkstad i Göteborg af P. Pettersson 1845 ...»

Mats Åmark har tydligen ej känt till Sandins redogörelse; i *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960) skriver han om de båda förlorade Gravaklockorna: »Bägge synas ha omgjutits 1845 till en större klocka, vägande 4 skeppund och 8 lispund. (Meddelande av kyrkoherde F. Strandlund 1942.)» Åmark anser det troligt, att det, såsom Fernow uppger, har funnits en inskrift på den ena av Grava-klockorna: Det »förefaller som om Fernows uppgifter vore riktiga, även om man måste ställa sig frågande till om han lyckats rätt avteckna den synbarligen både åldriga och egendomliga inskriften, som han i varje fall icke lyckats tyda» (Åmark a. a. s. 265).

Det finns emellertid en hittills förbisedd källa rörande den egenartade inskriften. I »Wermelandia Ecclesiastica, Andra Boken», s. 30 (hs I. 26: 2, KB), har nämligen Fridrik Fryxell gjort följande anteckning: »Den ena af klockorna uti Tornet är märkvärdig, af den derpå warande Inscription, som utmärker dess höga ålder. Jag besåg den 1788, i tanka, att kunna läsa och förstå skriften, då jag också noga afritade skriften, sådan som den följer ...» Se fig. 22.

Under sin avritning av inskriften tillägger Fryxell: ... »men att kunna förstå denna skriften, måste jag lemna åt en annan, att försöka sin lärdom och skarpsinnighet med, att den utgrunda och uttyda. Det tyckes kunna finnas af Inscriptionen, att den bör läsas bak fram. Men af Bokstäfvernas utseende will jag sluta, att kläckan skall vara gjuten i slutet af Trettonde, eller uti fjortonde Århundrade.»

Fernows och Fryxells läsningar är som synes påfallande olika och utgör en bräcklig grund för tolkningsförsök.

Apertin, Stora Kils sn

I Apertins park, i den romantiska »Juvelgrottan», stod tidigare ett åttkantigt stenbord med en lång runinskrift. Denna inskrift kom till min kännedom genom ett brev av den 24/8 1953 från Apertins dåvarande ägare, överintendenten Åke Wiberg. Han skriver: »Jag vore synnerligen tacksam, om jag finge utbedja mig Edert bistånd beträffande följande. I en av ravinerna på Apertin står ett stenbord, försett med inskriptioner ... Några stenbitar ha en gång i tiden brutits loss, då ett träd föll över bordet. Jag har själv icke den kunnighet, som erfordras för att kunna tolka inskriptionerna. Emellertid skulle jag vara synnerligen intresserad av att få fram en tolkning. Frågan är om jag vågar besvara Eder härmed.»

På grund av Wibergs skrivelse besökte jag Apertin ett par veckor senare i samband med annan förrättning i trakten. Vid det tillfället uppmålades och fotograferades inskriften.

Runinskriften är ristad inom ramlinjer i den åttkantiga bordsskivans översida, 10 cm innanför kanterna. Den tunga kalkstensskivan, som vilade på en delvis murken stubbe, mäter 150 × 150 cm. Var och en av de åtta kanterna är 63 cm. På sju av dessa står runinskriften. Runorna, som är skickligt huggna, är omkring 5 cm höga.

I bordets åttonde kant, där inga runor har ristats, läses årtalet 1606, föregånget av ett tecken som av allt att döma är ett bomärke (stenhuggarens?). Årtalet torde ange bordets tillkomstår.

Fig. 23. Apertinbordet på sin gamla plats i »Juvelgrottan». Foto 1953.

Fig. 24. Runbordet i Apertins park.

Fig. 25a. Detalj av runristningen på Apertinbordet.

Fig. 25b. Detalj av runristningen på Apertinbordet.

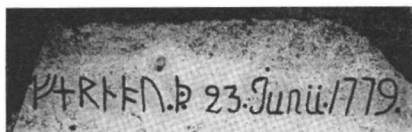

Fig. 25c. Detalj av runristningen på Apertinbordet med ristarens namn och datering.

Runinskriften, som är ristad på en något bristfällig isländska, kan återges på följande sätt:

... mæti. fognadafundur. i. adsati. fornum. fraknastR.

monnum. auk. hin. besti. saldarstadur. risi. stain.

ei ... fernou. d. 23. Junii. 1779.

Inskriften åsyftar sålunda ett »möte» på Apertin midsommaren 1779. Sammankomsten kallas **fognadafundur** (isl. *fagnaðarfundur*, 'glatt möte', 'glädjande återseende'; platsen (Apertin) betecknar runristaren som *hin beztí sældarstadur* (»den bästa och lyckligaste plats») osv.

Den avslutande satsen innehåller den intressanta upplysningen, att inskriften har ristats av Erik Fernow (1735–1791). Se fig. 25 c.

Efter min undersökning 1953 har den fernowska runinskriften tilldragit sig en viss uppmärksamhet. Den nämns av Frej Alsterlind i *Den gamla kyrkplatsen* (1955), s. 423, av Ernst Nygren i artikeln om Fernow i *Biografiskt lexikon* (bd 15, 1956, s. 624) samt i *Slott och herresäten i Sverige, Värmland* (1968), s. 233.

Stenbordet står ej längre kvar på sin gamla plats i »Juvelgrottan». För att skydda bordet från vittring och från ytterligare skador, har Apertins ägare nu flyttat in bordet i den gamla smedjan, belägen 200 m Ö om huvudbyggnaden.

Höglunda, Mårtenstorp, Nors sn

En bläckteckning av en runsten »Wid torpet Mortenstorp under Höglunda i Nor sokn. Wärmeland» finns i den Lignellska handskriftssamlingen (Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssaml., Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad).

På teckningen ser man mitt på stenen ett kors, omgivet av en drakslinga. Inom slingan har ett 20-tal runor markerats, de flesta som svårt skadade och oläsliga. Nedtill på bilden finns följande anteckning, av allt att döma gjord av Fr. Fryxell: »Aftagen af Lorents von Nackreii 1774 d Januar. men finnes icke, och har aldrig funnits, som jag wid noga efterfrågan fick höra 1788. d. 10 Julii.» Se fig. 26.

Den som enligt uppgiften på runstensbilden skulle ha gjort teckningen måste väl vara Lars von Nackrej (1729–1794), dåvarande ägaren till Höglunda. Uppgiften, att runstenen »aldrig funnits», är troligen korrekt. Tecknaren har väl, i likhet med andra värmlänningar, haft avsikten att rista runstenen, men låtit sin »runsten» stanna på papperet. I alla händelser finns ingen »runsten» på Mårtenstorp, och ingen i trakten har hört talas om en sådan.

Sunne kyrkogård

På Sunne kyrkogård står en liten sten med en lång runinskrift inom en ringlande drakslinga. Stenen, som består av en tunn skifferskiva, har sin plats bland »prästgravarna», 70 m ÖNÖ om kyrkans kor. Till vänster om »runstenen» står en gravsten över prosten Johan Fryxell (1712–1786), hans hustru Ulrica Aurivillius (1724–1804) och

Fig. 26. »Runstenen» i Nors sn, Höglunda, Mårtenstorp.
Efter lavering av L. von Nackrej.

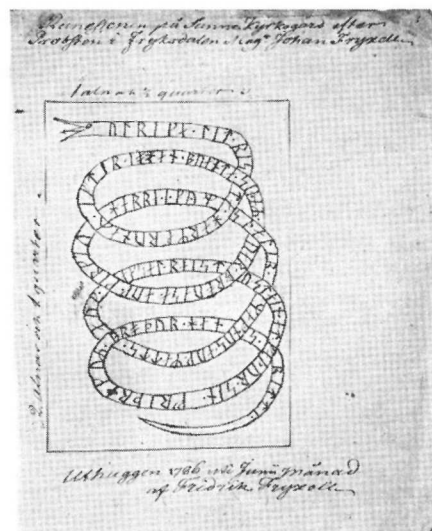

Fig. 27. Sunne kyrkogård. Efter teckning av
Fr. Fryxell.

deras söner. Till höger om den runristade stenen har en gravsten rests över kyrkoherden i Sunne Axel Fryxell (1705–1834).

Den runristade stenen, vars runor är ganska skickligt huggna, har följande inskrift:

ulrika · lit · rista · harmarunar · iftir · iohan · buanta · sin · er · uar · prouasta · uk · kirkiuherre · a · fryksþalir · magnus · auk · mats · auk · aksel · raisti · stin · at · fapur · sin · friþrekur · broþur · hans · ritti ·

»Ulrica lät rista sorgerunor efter Johan, sin make, som var prost och kyrkoherde i Fryksdalen. Magnus och Matts och Axel reste stenen åt sin fader. Fridrek, hans broder, ristade.»

»Runstenen» är alltså ristad av den kände genealogen och samlaren Fridrik Fryxell (1724–1805).¹

En bläckteckning av runinskriften finns i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling (hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlands arkiv, Karlstad). Teckningen (se fig. 27) har rubriken »Runstenen på Sunne Kyrkogård efter Prosten i Fryksdalen Mag^r Johan Fryxell». Nedtill på teckningen lämnas följande upplysning: »Ut-huggen 1786 på Sunne prästgård af Fridrik Fryxell.»² Prosten Johan Fryxell dog den 26 februari 1786. Hans broder, Fr. Fryxell, ristade sålunda minnesrunorna några månader senare.

»Runstenen» på Sunne kyrkogård nämns i *Kyrkoinventarium 1830*. Där meddelas att det på kyrkogården står en mindre sten »med Runbokstäfver, hvilka dock, efter underrättelse, lära innefatta en Sentence till minne af den afledne Prosten Fryxell, och äro ristade af någon hans anhörig». — Se också V[italis] S[vensson], *Sunne kyrka genom tiderna* (1960), s. 116 f.

Bredene, Bro sn

En skrivelse, som tydligen har tillhört ett brev till professor Adolf Noreen, förvaras nu i ATA. Skrivelsen, som av handstilen att döma, är författad av den kände norske filologen professor Magnus Olsen (1878–1963), är daterad »Kristiania 31 August 1904». Den lyder: »En norsk Filolog har fra en svensk Bekjendt (eller en i Sverige bosat Nordmand) faaet følgende Meddelelse: 'Ude paa Jordet i Nærheden af Gaarden (o: Bredene pr. Stationen Werm-landsbro, Sverige) hæver der sig fra det flade Jordsmon 3 underlige Hauger — runde, 10 à 15 Meter i Diameter, tæt bevoksede med Trær, og med en grydeagtig Fordybning i Midten. Paa den ene er der opreist en Sten, hvor der paa den ene, smale Side er indridset en Række Tegn, der ser saaledes ud

¹ Om en annan av Fr. Fryxell ristad runinskrift av alldeles samma typ se ovan s. 55 f.

² Bläckteckningen avviker i flera fall från inskriften på själva stenen. Teckningen har t. ex. *prouasa*, *fymþalir*, *matts* och *raistu*.

*†↑
 ↑†*
 †††††
 ↑

Brevskriveren försikrer, at han har ridset saa nöiagtig som muligt. Denne Indskrift interesserer mig, men saalænge som jeg ikke har seet Runerne enten i Original eller gjengivne paa et Papiraftryk og saalænge som jeg ikke har seet nogen Meddelelse fra en sagkyndig Mand om Runernes Udseende paa Stenen, tør jeg ikke have nogen bestemt Mening om Indskriften. Dog er vi ved Bestemmelsen af dens Alder efter mit Skjön henviste til et af følgende to Alternativer: Enten er Indskriften falsk (d.v.s. fra nyeste Tid eller ialfald fra Nutiden) eller ogsaa er Indskriften fra omkr. Aar 750–800. Jeg er foreløbig mest tilbøielig til at antage det sidste. Jeg vil dog for Tiden ikke meddele Dig min foreløbige Tolkning og de Grunde, som fører mig til at antage et af de to ovenfor nævnte Alternativer. — Men efter det, som jeg her har skrevet, vil Du finde det naturligt, at jeg holder det for meget vigtigt, at Stenen og Indskriften bliver nærmere undersøgt. Da Du er fra Vermland og har Forbindelser der, vover jeg at skrive herom til Dig. Jeg vilde være Dig meget taknemmelig, om Du kunde skaffe mig nærmere Oplysninger om Stenen og Indskriften. Der burde indhentes Oplysninger hos de ældste Bønder i Egnen om, hvorvidt Stenen har staaet med Indskrift fra umindelige Tider paa den Plads, hvor den nu staaer. Tillige vilde jeg være meget taknemmelig for en Kopi af Indskriften, som nöiagtig gjengiver Runernes Træk. Man burde faa en udtrykkelig Udtalelse om, hvorvidt der kan have staaet flere Runer paa Stenen end de, som er gjengivne i den her meddelte Afskrift. Senere eller samtidig vilde en nærmere Beskrivelse af Stenen være ønskelig. Saaledes Angivelse af Stenens Höide, Bredde og Tykkelse og af Stenarten, etc.»

Huruvida Adolf Noreen gjorde några undersökningar i denna sak eller om han överhuvudtaget besvarade Magnus Olsens skrivelse är mig obekant. Vid mitt besök på platsen hösten 1975 fann jag utan svårighet de tre i skrivelsen nämnda gravhögarna. De är nu ej längre »tät bevoksade med Trær»; träden är nyligen borttagna och högarna är väl synliga i den vidsträckta betesmarken norr om Bredene gård. På den sydligaste av gravhögarna, belägen omkring 400 m NNV om huvudbyggnaden, låg en bautasten, delvis nedsjunknen i marken. Det kan icke råda något tvivel om att det är denna sten som åsyftas i skrivelsen av år 1904.

Stenen grävdes fram vid mitt besök i september 1975. Stenen visade sig vara 200 cm hög och på mitten 80 cm bred. Tjockleken på den »östra» sidan är 32 cm. Några runor fanns emellertid ej. Uppgiften om att Bredenestenen bär runinskrift är alltså felaktig.

Bautastenen restes den 14 oktober 1975 så som den ursprungligen har stått. Höjd över marken 153 cm. Arbetet utfördes av ett arbetslag från Skogsvårdsstyrelsen i Värmlands län. Se mina skrivelser till ämbetet den 27/9 och den 16/10 1975 (ATA).

Värmskogs kyrka

Inne i Värmskogs kyrkas vapenhus sitter, fastklamrad på södra väggen, en sten med ett inristat grip- eller drakhuvud. Stenarten är mörkgrå granit. Mått 68 × 38 × 7 cm.

I G. Svensons och J. Engvalls inventeringsrapport »Fasta fornlämningar i Värmskogs Sn» (ATA) meddelas: »Fragmentet av en egendomlig bildsten med inristad 'grip' hittades 1948 enligt uppgift i stengrunden till posthuset N om kyrkan då detta renoverades.» I arbetet *Värmskog förr och nu 3* (Arvika 1956, s. 36) uppger Engvall, att »Värmskogsgripen» hade påträffats »vid grundgrävning till nuvarande posthuset». Ristningen dateras av honom till 900-talet. I *Värmlands-Bygden* den 15/11 1968 skriver A. Thybell under rubriken »Kyrkor i stiftet»: »Äldsta föremålet i Värmskogs kyrka är en s. k. bildsten i vapenhuset, forskarna daterar den till omkring 1000-talet.»

Fig. 28. »Värmskogsgripen.»

Fig. 29a. Edanekorset. »Vargsidan.»
Dubbel förstoring.

Fig. 29b. Edanekorset. Baksidan.
Dubbel förstoring.

De nämnda dateringarna är av allt att döma felaktiga. Ristningen torde ha tillkommit långt senare, kanske först på 1600- eller 1700-talet, se fig. 28.¹

Värmskogs bogårdsmur

I västra bogårdsmurens utsida, S om västra kyrkogårdsgrinden, är en liten runristad sten insatt. Granit, 70 × 27 cm. Enligt G. Svensons och J. Engvalls inventering (se ovan) skall stenen ha följande obegripliga inskrift: +RIPHR + B. På den lilla »runstenen» står emellertid: **erik noren**. Stenen har alltså ristats av överinspektoren i tullverket Erik Noreen (1763–1841). Om denne flitige runristare se t. ex. ovan Inledning s. 10, not 2 och nedan s. 91, 94 och 95f.

Edane, Brunskogs sn

Till Värmlands museum skänktes år 1960 »en korsformig amulett med runtecken». Uppgiften om detta föremål lämnades mig av amanuensen Gilbert Svenson i ett brev av den 7/7 1960. Svenson meddelar där, att amuletten »enligt uppgift» skulle ha tillhört en »finngubbe», som använt den vid vargjakter. Han skulle ha skänkt det lilla blykorset till en lärarinna i Edane. »Kanhända», fortsätter brevskrivaren, »har runorna ingen som helst mening eller samband, men tänkas kan ju också att vissa finska ord översatts till runskrift på detta sätt».

¹ Den ovan nämnde J. Engvall var komminister i Värmskog 1948–68. I sockenvapnet, som fastställdes år 1951, ingår »i fält av silver ett avslitet blått griphuvud».

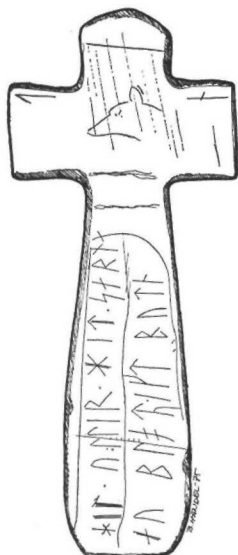

Fig. 30a. Edanekorset. »Vargsidan.»
Efter teckning av B. Händel 1976.

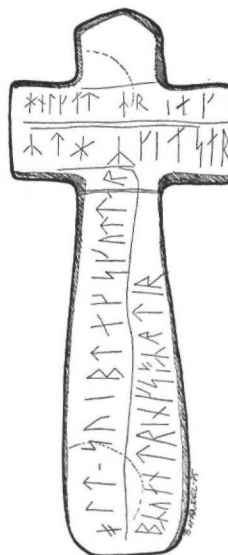

Fig. 30b. Edanekorset. Baksidan.
Efter teckning av B. Händel 1976.

Det lilla blykorset har följande mått: Höjd 5 cm, bredd vid korsarmarna 2,1 cm, stammens bredd nedtill 1,2 cm. Korsarmarna är sålunda jämförelsevis korta. Stammens båda ändar är mjukt rundade, medan korsarmarna har två avslutning. Tjockleken 0,28 cm. Korset har tydligen en gång brustit omedelbart nedanför armarna; lagningen är väl utförd.

Ristningslinjerna är genomgående mycket smala och grunda, snarast rispor. Ristningar finns på korsets bägge sidor. På ena sidan har upptill på stammen, mellan korsarmarna, ristats ett djurhuvud i profil med avsmalnande nos, spetsigt öra och kraftig hals. Det förefaller troligt, att teckningen skall föreställa en varg. I alla händelser är bilden vargliknande. Till vänster om djurhuvudet, upptill på korsarmen, finns ett tecken som ser ut som en **t**-runa med ensidig bistav; till höger på motsvarande plats finns ett tecken i form av en **n**-runa (ensidig bistav). Stammen nedanför djurhuvudet är, liksom korsets andra sida, fullristad med runor och runliknande tecken i dubbla rader. Dessa runor och tecken är 0,3–0,42 cm höga.

Inskriften på »vargsidans» stam har ramlinjer; på den andra sidan finns skiljelinjer mellan raderna; mellan inskriftraderna på korsarmarna har dubbla skiljelinjer ristats.

Inskriften består av 84 runor och 2 runliknande tecken. Dessutom förekommer ett stort antal repor i ytan, ibland gående snett nedåt, ibland tvärs över stammen. Dessa repor är i regel lätta att skilja från de ristade linjerna.

Det är givetvis omöjligt att avgöra, var man skall börja »läsningen» av en inskrift av denna typ. Om man väljer att börja nedtill till vänster på den sida där »varghuvudet» har ristats — alltså på den minst teckenfyllda sidan — och fortsätter på »baksidan» med inskrifterna på korsarmarna och därefter på stammen, skulle inskriften kunna återges på nedanstående sätt. På teckningen (fig. 30) finns smärre avvikelser.

»Vargsidan»:

hil · u : llir · hit · sarna au : blotu · ikt butn
5 10 15 20 25

Vänstra korsarmen: **t**; Högra korsarmen **n**.
30 31

»Baksidan» (med början på översta raden på korsarmarna):

hnl · k - t an r iak rth rki - sar
35 40 45 50

Stammen (med början nedtill till vänster): olt suib · takskutt - r bru - ntrinksfirtir
55 60 65 70 75 80 85

Vid läsningen av den kommentar till ristningen som här lämnas bör man komma ihåg, att det gäller mycket små tecken. Om ristaren har darrat det minsta på handen, har detta naturligtvis medfört att runorna har fått en

oregelbunden form. I flera fall kan man iakttaga, under stark förstoring, att runorna har stavar med dubbla streck. Dessa har otvivelaktigt uppstått därigenom, att ristaren har velat göra runan tydligare och då icke kunnat exakt träffa den först ristade linjen utan kommit någon tiondedels millimeter vid sidan. Det kan emellertid konstateras, att ristaren i stort sett har varit förvånande säker på handen. Runorna är, om man tar hänsyn till det trånga utrymme som stod till buds, ofta vackert formade. Slutligen bör framhållas, att det finns ett stort antal små fördjupningar i ristningsytorna. Att skilja dessa från ristade punkter är ej möjligt. De punkter, som jag har återgivit i läsningen, måste därför samtliga betecknas som osäkra.

Till läsningen: Mellan 5 l och 6 l löper en tunn repa tvärs över hela stammen (se fig. 30). Den delas på mitten av skiljelinjen mellan teckenraderna. På repans högra sida finns sex taggar. 8 r har öppen form (dvs. bistavens mellanled träffar ej huvudstaven). 11 t har, liksom 22 $\widehat{tu}$, 25, 28, 37, 44, 55, 60, 66, 67, 75, dubbelsidiga bistavar. 14 r har sluten form. I 15 n är bistaven högt ansatt. I 16 a har bistaven ristats på den böjda ramlinjen, som alltså tjänstgör som huvudstav. Efter 16 a finns upptill, nära korsstammens vänstra kant, tre mycket små ristade skåror, som möjligen skulle kunna uppfattas som sik. Efter 18 u två punkter. 19 b har, i likhet med inskriftens övriga b-runor (26, 59 och 70), vinklade bistavar. Mellan 20 l och 21 o går fortsättningen på den rispa som börjar mellan 5 l och 6 l. 21 o (b?) har dubbelsidiga snett upp åt höger riktade bistavar. Samma form har inskriftens andra o-runor (b?, 53). Till höger om toppen på 25 t finns två punkter; avståndet mellan 25 t och 26 b är större än normalt. I 27 u finns mitt på huvudstaven en korsande fördjupning, som på grund av sin bredd och ojämnhet icke gör intryck av att vara ristad. I 29 n är bistaven nästan vinkelrätt ansatt. Efter 29 n finns många tunna repor. 30 t, som står upptill på vänstra korsarmen, har ensidig bistav; alla andra t-runor har dubbelsidig. 31 n, som står på motsvarande ställe på högra korsarmen, har ensidig bistav, medan alla övriga n-runor har dubbelsidig (15, 29, 33, 74, 78). I 32 h består huvudstaven ovanför bistavarna endast av en oval liten punkt. I 33 n är bistaven till höger om huvudstaven grund. Vid basen av 34 l finns en punkt. Tecknen 36 och 49 består av en »huvudstav», vilken ett kort stycke nedanför toppen korsas av en lång, snett ned åt vänster gående linje. I båda tecknen är den korsande linjen längre till vänster om »huvudstaven» än till höger. 39 r och 52 r har öppen form. Mellan 55 t och 56 s finns en kort vågrät linje som verkar ristad. I 56 s korsas runans mellanled av en bågböjd linje. Av runan 68 återstår endast en snett ned åt vänster gående bistav, som liknar vänstra delen av en a-bistav; huvudstaven har i så fall förlorats i den djupa och breda brottsprickan. 69 r, som upptill är något missbildad, har öppen form. Runan 73 är skadad; sannolikt a; till vänster om huvudstaven är bistaven kort. I 76 r når bistaven nästan fram till huvudstaven. I 78 n är bistaven lågt ansatt. 81 f är skadat genom en urgröpfung mitt i runan. 83 r har öppen form. 86 r har sluten form. Bistavens nedersta led är lång; den är utdragen över korsets kant.

Inskriften på blykorset har knappast haft någon *språklig* innebörd. Visserligen finns flera runföljder, som man med god vilja skulle kunna göra ett och annat välkänt ord av, men enligt min mening beror detta på tillfälligheter.

Små kors, plattor och band eller remsor av bly försedda med inskrifter har vid flera tillfällen påträffats på nordiskt område, särskilt i Norge; se *KHL* bd 2 (1957) art. »Blykors (og blyplater)», sp. 18 f.

Det ligger givetvis nära till hands att antaga, att Edane-korset med sina många runor har gjort tjänst som en skyddsamulett av något slag. Den uppgiften har ju andra inskriftsförsedda blykors tydligen haft.

Som ett exempel på ett blykors med en inskrift utan språklig innebörd kan Alshus-amuletten anföras (*NIyR* V nr 548). Magnus Olsen skriver (a. a. s. 153 f.) om detta norska, på två sidor ristade kors: »Det har virket ved sitt mylder av runelignende tegn, og hører således inn i den rekke av forestillinger hvor det fremtredende trekk er at et skadevesen blir gjort maktesløs, blir stående urørlig, stanset i sitt onde anslag, idet det overveldes av det forvirrende i en masse av enkeltheter som den har å finne rede i. Der er meget man kan gripe til for å holde f. eks. gjengangere og maren borte. Det fryktede vesen kan tvinges til å telle hvad der er lagt i dets vei, eller — som vi tør tenke oss — til å tyde hvad det finner skrevet ... Ristningen på Alshus-korset synes således å ha det meste av sin magiske kraft i massevirkningen som slår en i møte fra de runelignende tegn.»

Alla hittills kända blykors har ansetts tillhöra medeltiden. Runkorset från Edane, vars proveniens tyvärr är dunkel, kan emellertid, av korsets utformning att döma, knappast vara så gammalt. (Analysen av materialet ger härvidlag ingen ledning.) Korset och inskriften tillhör snarare 1600-talet eller en ännu senare tid. Till denna datering har docenten Aron Andersson (muntligt) anslutit sig.

Långjohanstorp, Blåbärskullen, Gräsmarks sn

I Vitterhetsakademiens och i Värmlands museums arkiv förvaras en stor mängd handlingar rörande en på Blåbärskullen iakttagen förmodad runinskrift, belägen omkring 200 m Ö om Torpet Östra Blåbärskullen, 400 m SSÖ om TV-masten. Ristningen finns i en berghäll, dels mitt i, dels alldeles invid en gångstig. Ur det vidlyftiga arkivmaterialet skall här endast lämnas några korta utdrag.

Fig. 31a. Platsen för »urnordisk runristning» på Blåbärskullen.

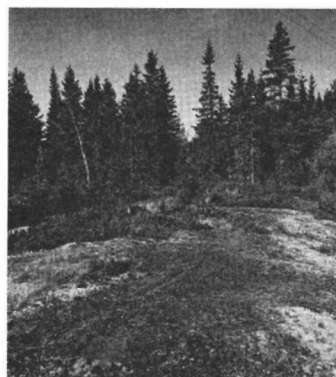

Fig. 31b. Platsen för »urnordisk runristning» på Blåbärskullen.

Det hela började egentligen med en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 30/7 1940 från fil. lic. Sigfrid Ehrling, Lund: »Härmed får jag anmäla, att jag innevarande sommar undersökt en runinskrift, som förra sommaren upptäcktes på Blåbergskullen i Gräsmarks socken i Värmland. Inskriften är ristad på den flata översidan av en åsformad upphöjning av berggrunden och innehåller icke mindre än omkring 78 runor. Den förefaller att vara fullt äkta och kan dateras till urnordisk tid, i det att alla runor härröra från den äldre futharken. Av ett speciellt intresse är att ristaren icke mindre än fem gånger använt den sällsynta e-runan **ŕ**, som eljest icke belagts senare än i Asumbrakteaten från 500-talet. Det är min mening att småningom utarbeta en beskrivning och tolkning av inskriften. Tillsvidare har jag nöjt mig med att insända en notis till Svenska Dagbladet för att förhindra att jag blir förekommen av bygdemeddelare.»

Under de närmaste veckorna förekom i tidningarna många artiklar, vilkas innehåll belyses av följande rubriker: »En märklig runristning upptäckt i Gräsmark» (*Karlstad-Tidningen* den 10/8 1940), »Magisk runsten — fint fornyfynd. Vetenskaplig sensation vid Blåbergskullen» (*Stockholms-Tidningen* den 11/8 1940); se även *Dagens Nyheter* den 11/8 och 14/8 1940 och *Stockholms-Tidningen* den 14/8 1940.

Riksantikvarieämbetet meddelade Ehrling att det godkändt hans förslag att utse ägaren av hemmanet Östra Blåbärskullen till vårdare av den nyupptäckta fornminnesplatsen. Ämbetet »motser med intresse» Ehrlings »forskningsresultat» (Skrivelse till Ehrling 28/8 1940).

Gipsavgjutning togs genom Ehrlings försorg, och i den skrivelse, där detta meddelas ämbetet, omtalar Ehrling: »Innan jag reste från Gräsmark, hade jag ett sammanträffande med styrelsen för socknens hembygdsförening. Den bemyndigade mig att meddela, att föreningen vore villig att uppföra ett skjul runt hela hällen. Det skogsområde, där hällen befinner sig, tillhör major S. Pålsson, Rottneros. Vid ett tel.samtal framkastade denne, att han möjligen skulle föranstalta om en avstyckning och erbjuda Raä äganderätten till området närmast omkring runhällen. Mitt forskningsarbete måste f. n. vila, men om ett par veckor hoppas jag att kunna återupptaga det och skall då, som jag hoppas, på någon veckas tid kunna åstadkomma en preliminär beskrivning och tolkning av inskriften» (Skrivelse den 4/9 1940).

Drygt två månader senare (11/11 1940) översände Ehrling »den i somras utlovade beskrivningen av runinskriften på Blåbärskullen. Jag har avfattat den med särskild tanke på att den skulle kunna införas i Fornvännen ... Tyvärr har det överstigit min förmåga att åstadkomma ens en preliminär tolkning.»

Riksantikvarieämbetets ombud Nath. Hedin, Sunne, intog redan från början en skeptisk hållning till dateringen av ristningen. Han skrev den 13/8 1940 till ämbetet: »Rörande fyndplatsen ber jag att redan nu få meddela, att den är så belägen att ett förhist[oriskt] fynd måste förefalla högst osannolikt. Platsen ligger nämligen högst uppe på vattendelaren mellan Fryksdalen och Mangskogs sn, långt avlägsen från jordbruksbygd och ca 400 m ö. h.» ... Hedin »måste förmoda ...», att det nu anmälda fyndet är tillkommet i relativt sen tid». ... Ännu i en tidningsartikel med rubriken »Runristningar» på Blåbärskullen (*Nya Värmlands Tidningen* 9/10 1961) skriver han, att det rör sig om »en motsvarighet till så kallade »säterstenar» som ibland hittas vid gamla säterplatser ... Ett uttryck för den s. k. skrivklådan, som möter i alla möjliga sammanhang.»

Redan året efter upptäckten blev *stenarten* i de partier av berget, där ristningen finns, undersökt av en geologisk expert. Statsgeologen N. H. Magnusson, som på riksantikvarieämbetets anmodan undersökt bergartsprov från hällen uttalar, »att detta var av en starkt sönderkrossad och förskifrad granit. Det synes mig i högsta grad osannolikt att gamla hållristningar skulle kunnat hålla sig väl bevarade till våra dagar i ett dylikt material, varför

Fig. 32. Detalj av ristningen på Blåbärskullen.

sannolikheten talar för att de iakttagna ristningarna äro av ungt datum.» (Skrivelse till riksantikvarieämbetet den 5/6 1941.)

Ett par år senare är professor Ivar Lindquist, Lunds universitet, på platsen. Han meddelar ämbetet den 16/8 1943, att han »i dagarna för första gången sett och undersökt» runinskriften på Blåbärskullen och fortsätter: »Utan föregripande av resultatet av mina tydningsförsök får jag härmed som min bestämda mening påpeka, att det rör sig om en värdefull sak. Tecken tycks mig tyda på att minnesmärket har lidit vanvård, sedan det kom i dagen ... Någon inhägnad skyddar icke inskriptionshällen. Än mindre finns anordning invid hällens överkant för att avleda vattenflöde, vilket vintertid kan tänkas vålla skada.» Lindquist föreslår, »att skogsmylla åter fylles på ... så att samma skyddande vegetation kunde få breda sig, som den som har bevarat den [= ristningen] i århundraden».

Riksantikvarieämbetet, som på detta sätt fick kännedom om att Lindquist var sysselsatt med en tolkning av inskriften, skriver (den 1/9 1943): »Ämbetet motser med stort intresse resultatet av Eder undersökning.»

Någon redogörelse insändes tydligen ej vid detta tillfälle, men ett år senare infördes en artikel i *Nya Wermlands Tidningen* (den 17/8 1944) under rubriken »Hällristning i Gräsmark med bön till åskans gud. Professor Lindqvist har tytt runorna på Blåbärskullen». Artikelns början lyder: »För några år sedan upptäckte en gräsmarkspojke vid namn Hjalmar Englund av en händelse en runristning uppe på berget Blåbärskullen i Gräsmark. Fyndet väckte, då det så småningom blev känt, stort uppseende bland sakkunskapen, eftersom man ansåg att bygden häruppe i Fryksdalen ej skulle ha någon fast befolkning vid den tid då inskriften på berghällen en gång i tiden inhuggits. Enligt vad som kommit till Wermlands-Tidningens kännedom, har nu en av våra främsta svenska experter på runtydningens område, professor Ivar Lindqvist, Lund, lyckats uttyda hällristningen. Professor Lindqvist, som under sommaren en tid vistats uppe i Gräsmark, deltog i lördags i ett samkväm ... och därvid berättade han om fyndet på Blåbärskullen och undersökningarna i samband med detsamma. En av deltagarna i samkvämet, hr Artur Anderson, vilken f. ö. var den som först vidarebefordrade upptäckten till sakkunskapen omtalar ..., att professor Lindqvist uppgett runinskriftens ålder till omkring 1 300 år. Innehållet skulle vidare vara en bön till åskans gudom. Några närmare detaljer ha ej stått att erhålla, men enligt uppgift kommer professor Lindqvist att belysa ämnet i ett vetenskapligt arbete som han är sysselsatt med.»

Att Ivar Lindquist verkligen vid denna tid var sysselsatt med att utarbeta en skrift om ristningen på Blåbärskullen framgår av en skrivelse den 1/10 1944 till riksantikvarieämbetet, där han meddelar, att det »är med största tillfredsställelse jag nu studerar resultatet av Herr Åzelius' och mina förenade ansträngningar i somras att få till stånd dels en objektiv fotografisk kopia, dels en subjektivt, med krita framhävd, återgivning. För framställning av klischéer till min kommande skrift, som håller på att ta formen av en bok, ber jag att få återkomma med begäran om utlån av vissa originalplåtar» ...

Någon vetenskaplig behandling av »runinskriften» har av naturliga skäl icke utkommit. Däremot höll Lindquist vid flera tillfällen föreläsningar om Blåbärskullens inskrift i lärda församlingar på olika platser i landet.

De trådsmla, grunda strecken, som är omkring 10 cm höga, har ristats med ett vasst föremål i en decimeterbred, bandliknande upphöjning i hällen. »Bandet» höjer sig en eller ett par millimeter över hällens övriga delar. Stenarten är kvartsrik, biotitförande glimmerskiffer (geologen S. Berglund). I denna mjuka stenyta är det mycket lätt att rista smala streck. Att dessa streck, ibland runliknande, saknar språklig innebörd är alldeles uppenbart.

Man kan lugnt instämma i riksantikvarieämbetets uttalande redan av den 10/6 1941: »Ristningen är troligen närmast att hänföra till den typ, som återfinnes på några hållar av mjuka stenarter i vårt land. Den mjuka stenarten har inbjudit till ristningar av olika slag, såsom streck, tecken, bomärken, initialer o. dyl. Ristningarna äro från sen tid.» Nära 20 år senare (den 9/9 1959) skriver landsantikvarien i Värmlands län, som på ämbetets uppdrag hade besiktigat den mångomtalade ristningen: »Sedan jag nu personligen besökt platsen får jag som min mening anföra, att den [ristningen] helt visst icke har något samband med runstenar och runristningar i vanlig bemärkelse, utan är att betrakta som en parallell till de runliknande ristningar och klotter man kan finna litet varstans ute i

bygderna ... Man kommer närmast att tänka på de tecken och figurer, som bl. a. påträffats på sätrar eller vid rastplatser.» ...

En riktig uppfattning om denna ristning hade f. ö. uttalats redan i *Värmland förr och nu* 1939–1940. Helge Kjellin skriver där: »Sommaren 1940 gjordes på Blåbärskullen ett sensationellt fynd av 78 runliknande tecken ... Dessa tecken äro visserligen ristade av människohand eller sannolikt många händer men äro alls inga runor av urnordiskt ursprung ... Dylika 'skrivhällar' eller 'skrivberg' äro kända även från andra trakter av landet» (a. a. s. 162, noten).

Tveta kyrkogård

En gravsten, som står 20 m S om kyrkan, 6 m V om den östra kyrkogårdsgränsen, har på den östra sidan (baksidan) en skickligt huggen runinskrift. Inskriften, som omramar ett monumentalt kors, lyder i översättning: »Anders, prost i Kila 1826, lät resa sten denna efter fader sin gode 1849. Det skall vara till minne av männen så länge människor leva.»

Inskriften är alltså ristad av den framstående kännaren av Värmlands fornminnen, prosten Anders Lignell (1787–1863). Jfr om gravstenen Lignells självbiografi, utg. av D. Toijer i *Skrifter utgivna av Värmlands museum 3* (1955), s. 15 och s. 23. Den sista satsen i inskriften är ett citat av slutorden på runblocket vid Runby, Eds sn, Uppland (U 114).

Lignell har samma år på Kila kyrkogård ristat runor på baksidan av sin broders gravsten (se nedan s. 91).

5. Kila kyrka

Pl. 6, 7.

Litteratur: Fr. Fryxell, *Wärmannia Ecclesiastica* 1750, s. 132, 133 (hs Lignell III, Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad), *Wermelandia Ecclesiastica* Eller Carlstads Stifts Kyrko- och Präste-Chronica, Andra Boken, s. 369 f., 372 (hs I. 26: 2, KB); E. Götlin, Anteckning (i: *Ihreska handskriftssaml. nr 112, UUB*); E. Fernow, *Beskrifning Öfwer Wärmeland* (1773), s. 217; A. Lignell, *Kyrkoinventarium 1830* (ATA), Kila-Boken, Eller Strödda Underrättelser om Kila Pastorat och dess Prester (hs i Kila kyrkoarkiv, Serie P, nr 14); J. G. Liljegren, *Run-Lära* (1832), s. 161, 163, *Run-Urkunder* (1833), s. 232, nr 1981; P. Björkman, *Beskrifning öfver Wermland, sednare delen* (tryckt i Värmlands fornminnes- och museiförening, Seriepublikation Nr 1, 1945), s. 55; J. Hammarin, *Carlstads Stifts Herdaminne 2* (1847), s. 210 f.; J. W. Alsterlund, Anteckning (i: Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, Alsterlund IV, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); N. G. Djurklou, *Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi 2, 1867* (hs i ATA, s. 163; tryckt i *Värmland förr och nu* 1956, s. 146, 148); H. Kjellin, *Fornminnen* (i: *Sverige, Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning*, bd 5, 1915), s. 508; C. V. Bromander, *Ur Kila sockens kyrko- och prästgårdskrönika* (1928), s. 8; *Nya Wermlands Tidningen* den 26/6 1936, 24/11 1953, 25/9 1954; M. Åmark, *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960), s. 265 f., 297; S. B. F. Jansson, *Skrivelse till Riksantikvarieämbetet* den 19/11 1964 (ATA); *Göteborgs-Posten* den 14/1 1965; A. Edestam, *Karlstads stifts herdaminne 3* (1970), s. 159.

Äldre avbildningar: Fr. Fryxell, bläckteckning av inskriften; Lignell, bläckteckning (i: *Kyrkoinventarium 1830*); Djurklou, bläckteckning (i a. a. 1867, pl. XLV, fig. C);¹ Alsterlund, teckning (i a. a.) och i Alsterlund VII, Värmlandsarkiv, Karlstad; Åmark foto (i a. a.).

I Kila kyrkas torn hänger två klockor. Den ena av dem, storklockan, bär runinskrift. Kila storklocka är den enda bevarade runklockan i Svealand.

Kila stenkyrka, som ersatte den medeltida träkyrkan, uppfördes på annan plats åren 1652–54. Tornet, där klockorna nu hänger, är av yngre datum; kyrkan blev först år 1769 försedd med torn.

Om kyrkan lämnar Andreas Rhyzelius följande upplysningar: »Hela församlingen består af tre Sochner, och hafwer äfwen så munga *Kyrkior*, ibland hwilka är I *Kila*, som är och otwiflachteligen altid warit Moder- eller Sättes-Kyrkia, af hwilko Pastoratet namn fådt och behåller; men sitt namn hafwer hon af sin gamla belägenhet wid en Kil eller wik af siön Harefiolen. Ther hon i förstonne är byggd af träd, mycket liten och trång, samman-

¹ I den tryckta utgåvan av Djurklous arbete (*Värmland förr och nu* 1956) har utgivarna av misstag råkat insätta teckningen av Gillbergaklockan på Kilaklockans plats (se s. 147). Djurklous avbildning av Kilaklockan återfinns där i stället på s. 95.

huggen af stora ekeplanckor. Men icke allenast för hennes trånghet och af ålderen pågående skröplighet och bristfällighet; vtan och, emedan hon var belägen vid berörda Siö hardt vnder en bergsfot på en mycket sidlänt ort; ty wardt Probsten Mag. *Sveno Anundi Faxelius* föranlåten, at år 1652 låta ombygga kyrkion och flytta henne 136 steg ifrå then förra låga platsen vp på kullen eller berget. Hwaräst grunden blef lagd och ther vppå, med församlingenes merkelige flit, arbete och bekostnad, vpybyggd och fulbordad en ansenelig Stenkyrkia, som är ej allenast rikeligen försedd med wackra requisiter; vtan och i mong motto herligen prydd. Men församlingenes grifte- eller begravningsplats är dock än nedan berget, på norra sidon om then plats, ther gamla trädkyrkian legat; emedan å södre sidon är förmycket sanekt och sumpogt» (Wermelandia Ecclesiastica & Literata 1738 (hs i Karlstads stifts- och läroverks-bibliotek, Folkrorelsernas arkiv, Karlstad, sign. Karlstad, Biografi Nr 7). — Fernow skriver (a. a. s. 320), tydligen delvis under påverkan av Rhyzelius: »Kihla Moderkyrka har sit namn af en Kihl eller Udde i Sjön Harfjolen, hwarest hon af ekeplankor war bygd straxt inwid en Bergsfot, på et ganska sidländt ställe. Efter den tidens wis war hon liten, mörk och trång, men mer underrättelse har jag ej kunnat få om henne.»

Fr. Fryxell anser, på grund av runklockan, att Kila träkyrka grundlades senast vid början av 1100-talet: »Hon är ofelbart af de äldsta kyrkor i landet, som kan slutas af dess klocka med runska bokstäfver. Och emedan runorna i Sverige började afläggas i 12 Århundredet, så måste man taga för säkert, att klockan vid den tiden är gjuten, och som kyrkan måste vara någon tid äldre; så lærer man icke kunna sätta dess första foundation sednare än i början af 1100 talet, eller kan hända ändå förut och följakteligen kort efter Christendomens införande.» Därefter följer uppgifter om den gamla kyrkan och om den nya kyrkans plats, vilka tydligen återgå på Rhyzelius. Om kyrkan se vidare t. ex. J. Hammarin, *Carlstads Stifts Herdaminne* 2 (1847), s. 211, N. G. Djurklou, a. a. s. 147 och C. V. Bromander, *Ur Kila sockens kyrko- och prästgårdskronika* (1928).

Runklockan, som är av malm, är 102 cm hög; kronan är 22 cm. Diametern är 83 cm. Bräddens tjocklek 8 cm. Slagringens underkant är ej vågrät utan höjer sig inåt. Ett av kronans öron är avbrutet. Klockan har försetts med ny kläpp, men den gamla kläppen finns i behåll, nu förvarad i tornkammaren. Denna originalkläpp är 68 cm lång.

Runt klockans hals finns sex parallella, gjutna linjer. Ingen inskrift finns inom denna del av klockan, men nedanför den lägst placerade halslinjen står ett 5 cm långt tecken av följande utseende:

Detta tecken, som har varit föremål för diskussion, är utan tvivel ett gjutarmärke.

Gränsen mellan slagringen och kroppen markeras av tre linjer. Inskriften, som har sin plats 5–6 cm ovanför den översta av dessa linjer, börjar med kristusmonogrammet, följt av ett likarmat kors med tvärstreck vid de fyra korsarmarnas ändar, alltså ett »korsat kors». Vid inskriftens slut finns även ett kors; det är vackrare, något kraftigare utformat, med mot ändarna utsvälda armar. Omedelbart till höger om detta kors finns ett naivt tecknat människohuvud, sett i profil, med stor näsa och kraftfull haka. Bakhuvudet täcks av en luva, vars streckning måhända skall ange den som stickad:

Ristningens hela längd, alltså tillsammans med kristusmonogrammet och huvudet, är 35 cm. Runornas höjd är 4–5,5 cm. Deras höjd ökar mot inskriftens slut. Runorna är ristade retrograda i gjutformen och framträder alltså rättvända på klockan. Ristaren har emellertid råkat göra inskriftens båda **t**-runor rättvända i formen, varför de, eftersom de är av kortkvisttyp, framträder som **l**-runor på klockan. I min läsning har de återgetts som **t**-runor, vilket uppenbarligen har varit ristarens avsikt.

Inskrift:

petrus kuratus
5   10

»Petrus curatus.»

Till läsningen 1 **p** har formen . I 2 **e** finns mitt på huvudstaven ett kort, vågrätt streck; runan skall alltså läsas **e**, ej **æ**. En uppåtgående smal fördjupning till höger om huvudstaven är ej ristad. Om 3 **t** och 10 **t** (**l**) se ovan. I 4 **r** och 9 **r** är bistavens övre led rundad och längre än normalt; bistaven når nästan fram

till huvudstaven. 6 **s** och 13 **s** är spetsvinklade. Runans nedersta led är nästan dubbelt så lång som den översta. Skiljetecknet efter 6 **s** består av sex punkter i lodrät rad; samma utseende har skiljetecknet vid runinskriftens slut. 10 **a** har tydlig, ensidig bistav. 11 **t** (l) och 12 **u** har förlorat huvudstavens nedre ända i en urgröpfung i ytan, som beror på oren gjutning.

Inskriften lästes av E. Fernow och Fr. Fryxell på följande sätt: **kilarus kuratus**. Man uppfattade sålunda den ovanliga **p**-runan ( ) som ett latinskt K. — Eric Götlin, känd som numismatiker och runforskare, antecknar: »På klockan i Kila kyrka, Näs härad i Wärrmland finnes med Runska characterer denna inscription: 𐀀𐀁𐀂𐀃𐀄 𐀅𐀆𐀇𐀈𐀉 𐀊 hvilken blifvet mig benäget lemnad d. 2 Jan: 1772 af Cam: vid Presteståndets Enke och Pupill Cassa H^r Fred. Fryxell med tilläggning, att den sidsta figuren, efter hans gissning, torde betyda årtalet 1200.» — Fernow (a. a.): »Kihla Kyrka äger en Klocka, som med Runestil har til påskrift: ... (Kilarus Curatus) och detta teken 𐀊. Skulle det, som någre mena, och troligt synes, beteckna årtalet 1200, så blir denne Herr *Kjellar* en bland de först kunnige Kyrkoherrar i Sverige, och Kyrkan, kanske, ändå äldre än han.»

I Kila kyrkoinventarium 1830, ett ovanligt utförligt och intressant aktstycke, skrivet och undertecknat av Anders Lignell (kontraktsprest och kyrkoherde i Kila 1826–1863) finns bl. a. följande upplysningar: »Kammareraren Fredrik Fryxell skref uti sin *Wermelandia Ecclesiastica*, som finnes i handskrift på Gymnasii Biblioteket i Carlstad och Kongl. Biblioteket i Stockholm, härom följande: ... '1784 om Sommaren var jag i Kila att bese den gamla klockan och fan på den samma, utan någon wiss ordning följande märken»: kristus monogrammet och huvudet och ett kors »och sedan på nedra bredden» **kalarus kuratus** »hvilket jag håller för att vara en misskrifning för ... *Karlus kuratus* såsom Carl är ett gammalt svenskt namn, hvilket finnes på gamla runstenar.¹ Men märket som skulle gissningsvis betyda årtalet 1200 finnes aldeles icke på klockan.»² I samma kyrkoinventarium lämnar Lignell också uppgifter om sin egen undersökning av inskriften: »Hvad åter beträffar inscriptionen och tecknen på yttre sidan; så äro de icke rätt aftecknade och anförde af de här ofvannämde Herrar Fernow och Fryxell, hvadan underskrifne Pastor loci, genom påstruken ferg på upphöjningarne, aftryckt dem på oljadt papper och derpå, vid slutet af detta inventarium, afritat dem i naturlig storlek sådana, som de verkligen äro och med samma afstånd dem emellan, som de hafva på klockan.» Se fig. 33.

Om en latinsk inskrift, nu försvunnen, på runklockans insida, lämnar Lignell följande uppgifter: »Inuti klockan är skrifvet, såsom vore det med krita, följande, som dock icke utplånas med ett vått kläde, och således måste vara skrifvet med något annat ämne och troligen sednare, än klockans ålder:

Vaticum tibi ab adolescentia ad senectutem sapientium compara.

Legitime peragas sacra Templum semper adibus Dum meus — (oläsligt) — clamare sonus.

Det stycke, som Lignell betecknade som »oläsligt», torde kunna suppleras *auditur*. Inskriften har sålunda haft följande innebörd: »Rusta dig från ungdomen till ålderdomen med de vises väggkost. På föreskrivet sätt bör du följa gudstjänsten, alltid komma till kyrkan, sålänge som min klang höres kalla.»

I »Kila-boken» lämnar Lignell följande redogörelse för runklockan: »Den enda skriftliga upplysning man i Kila pastorat äger från Påfvedömet, är inskriften på Kila kyrkas större klocka. Den är dock troligen icke äldre, än från 1230 eller 1240 talen, enligt hvad Lilljegren uti Runeläran ... förmenar. Han anser att flera af Sveriges, med runor tecknade klockor, höra till denna period. På kila klocka står med runor ... Petrus curatus, det är Petrus Kyrkoherde. Frammanför står måhända Jesus juvat. Efter namnet står ett människohufvud ... och ofvan namnet 𐀊, som troligen är ett bomärke eller möjligen kan utmärka årtalet. Fernow ... har läst

¹ **kalarus** är ju en bättre läsning än **kilarus**. Denna nya läsning har Fryxell tydligen erhållit i ett brev från Johan Göransson (1712–1769), den kände utgivaren av *Bautil*. I Fryxells »*Wärmannia Ecclesiastica*» är nämligen upptill på s. 133 läsningen **kilarus** överstruken och rättad till **kalarus** och i marginalen har anmärkts: »Joh Göransson Bref.»

² Fryxell hade tydligen väntat sig, att »märket» skulle stå i anslutning till runinskriften, vilket ju ej är fallet. Detta förklarar hans överraskande påstående, att det »aldeles icke finnes på klockan.»

Fig. 33. Kila kyrka, runklockan. Efter A. Lignell i Kila kyrkoinventarium 1830.

inskriften sålunda, att der skulle stå Kilarus curatus, och Kamereraren Fredrik Fryxell, uti sin handskrift: *Vermelandia Ecclesiastica*, i Carlstads Gymnasiibibliotek, säger, att der står Karlus curatus, samt att då han, sommaren 1784, besåg klockan, tecknet ✝ der icke fanns. Emellertid finnes det verkligen, ehuru felaktigt tecknad af Fernow. Fryxell har äfven oriktigt afritat de öfriga tecknen, dem jag med största noggrannhet infört uti Kila inventariibok, der de finnas i sin naturliga storlek, såsom ett tillförlitligt fac simile.» Lignell fortsätter: »Petrus är således den förste kyrkoherden härstädes, som man känner till namnet, och det omkring 1240, såvida Lilljegrens yttrande är tillförlitligt, och derest klockan ej tillhört någon annan kyrka innan hon kom hit.¹ Denne Petrus är således troligen en af de äldsta Pastorer i Sverige, hvars namn är behållet till vår tid.»

I *Run-Lära* (1832), s. 163 och *Run-Urkunder* (1833) återger Liljegren inskriften som »Petrus:curatus», trots att han tydligen endast hade tillgång till Fernows oriktiga läsning.

I *Carlstads Stifts Herdaminne* 2 (1847) skriver Hammarin: »Den sägen, att Näsårad blef i Wermland först befolkadt och odladt, vinner mycken sannolikhet af den mängd fornminnen, der träffas. Som de Christna Missionärerna alltid uppsökte de ställen, der det mesta folket fanns, så är ingen tvifvel, att de tidigt gjort besök här. En runinskrift på en af Kila Kyrkoklockor omnämner en Petrus Curatus 1240. Är denna klocka åt Kila gjuten och icke från något annat Pastorat dit inköpt, så är Kila Gäll ett det äldsta i Stiftet.»

Djurklou (1867): »I tornet hänger en gammal klocka med inskrift i runor ... Inskriften upptager ej fullt 1 fots längd och de första runorna äro 1,5, de sista 2 tum höga. Runskriften ... har följande mynder: $\text{K} \text{†} \text{R} \text{N} \text{Y} \text{:} \text{P} \text{N} \text{R} \text{†} \text{N} \text{Y}$ hvilka varit föremål för olika tolkning. Man har velat läsa den främsta såsom ett latinskt K och sålunda fått Kalrus Curatus och förklarar det första ordet för sammandragning af Carolus, men då det hårda C i andra ordet är betecknad med P borde väl samma beteckning äfven användts i det första för samma ljud, och derföre är det troligare att första runan skall vara B, och större ändring behöfves ej, då † påtagligen är ett vid gjutningen omvänt † (†) för att få detta ord till Petrus. Utom dessa finnas å klockans öfre kant ett runbomärke, hvilket dock svårligen kan vara årtalet 1240 såsom Hammarin uppgifver.» (I en

¹ Någon datering av Kila-klockan finns ej i *Run-Lära*. I detta arbete sägs endast: »På Kila klocka i Wermland läses blott **Petrus kuratus** eller att Peter war Kyrkoherde då klockan göts.»

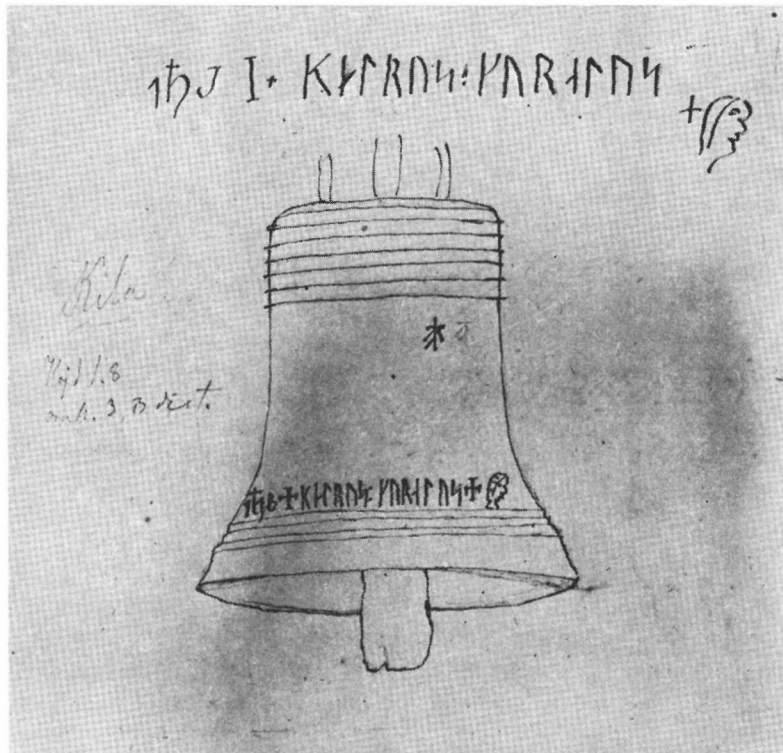

Fig. 34. Kila kyrka, runklockan. Efter teckning av J. W. Alsterlund.

not omtalar Djurklou den av Lignell lästa inskriften *inuti* klockan; se ovan s. 88. Där har »med hvit färg följande varit skrifvet: [nu oläsligt]» ...)

C. V. Bromander, som var domprost i Karlstad, framhåller, att runinskriften »av olika personer blivit tolkad på olika sätt. Prästen Fernow, som felaktigt avtecknat den, anser den betyda Kilarus kuratus ... Kamrer Fredrik Fryxell har även läst skriften oriktigt Karlus kuratus. Men kanslirådet J. G. Liljegren läser den: Petrus kuratus, en tolkning, som även professor Adolf Noreen bekräftat. Enligt Liljegren skulle det kunna vara mycket möjligt, att klockan verkligen härstammar från 1200-talet, emedan andra av Sveriges med runskrift försedda klockor äro från denna tid, t. ex. Saleby klocka i Västergötland från år 1228.»

Denna tidiga datering av Kila runklocka och därmed av runinskriften bestrids av M. Åmark i *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960): »I fråga om klockans ålder har Lignell yttrat sig med försiktighet. Andra skribenter, såsom Fernow ... ha trots att gjutarmärket skulle beteckna ett årtal, 1200 osv. Med utgångspunkt därifrån har en 'kuratus Petrus' i Kila konstruerats under 1200-talet såsom den förste i socknens series pastorum. Sedan har i sin ordning dennes namn på klockan ansetts intyga hennes ålder. Redan formen utesluter dock 1200-talet. Klockan måste vara av betydligt senare datum. Detta framgår särskilt av slagringens form, som ej undertill är vågrät, såsom på 1200-talsklockor, utan har en inåt uppåtstigande underkant ... som på senmedeltida klockor.» Åmark daterar Kilaklockan till omkring år 1350. Runinskriften måste givetvis vara samtidig.

En i detta sammanhang intressant uppgift finns i den ovan citerade »Kila-Boken». Lignell skriver där: »1845, under mina forskningar uti Riksarkivet, fann jag i Skara pergamentsbok ett pernebrev inskrifvet, af d. 30 Juni 1348, i hvilket nämnes en förut af mig och andra okänd Kila kyrkoherdes namn. Herr *Petrus* i Kila nämnes såsom närvarande vid Lagmans sommartinget i Wermland, hvilket hölls af Lagmannen Gustavus Tunason, och jemte andra bevittnade det af lagmannen utgifna dombrefvet, innehållande förbud mot

Fig. 35. Gravsten på Kila kyrkogård med runinskrift
av prosten Anders Lignell.

olaga fiske i Gullspångs elf. För att vidare bevara Kyrkoherdarnes namn lät jag 1836 i Kila sakristia på södra väggen uppsätta en skifferhall med ram af plank, deruti Öfverinspektoren vid tullverket Erik Noreen från Köln och jag ämnar inhugga namnet på denne 2 *Petrus*, som var här 100 år sednare än den förre.»¹

Den *Petrus curatus*, som nämns på Kilaklockan, är av allt att döma identisk med den kyrkoherde i Kila som bevittnar originaldiplomet av den 30 juni 1348: ... *domini Petri de Kylæ* ...² Att kyrkoherdens namn står på klockan måste bero på att den göts under hans tjänstgöringstid och sannolikt på hans initiativ. Den »förra Petrus», som enligt Lignell skulle ha varit kyrkoherde i Kila drygt hundra år tidigare, har aldrig existerat.

Dateringen av klockan till mitten av 1300-talet passar ur runologisk synpunkt. Inskriftens första runa (**p**-runan) är nämligen av en ung typ, belagd först omkring år 1300.

Kila kyrkogård

Vid Kila västra kyrkogårdsmur, 6 m S om stora (norra) grinden står en gravsten, som på baksidan bär en liten, vackert ristad runinskrift. Den är insatt i ett ristat, likarmat kors och har följande lydelse: »Anders prost i Kila reste stenen efter sin broder Per.» Under den nedre korsarmen står årtalet 1849. (På framsidan står med bokstäver: »Per Lignell, Vice pastor i Kila född 1791 död 1825.»)

Runinskriften är sålunda år 1849 ristad av prosten Anders Lignell (1787–1863). Samma år ristade prosten runor efter sin fader på en gravsten på Tveta kyrkogård (se ovan s. 86). Jfr Anders Lignells självbiografi, utg. av D. Toijer i *Skrifter utgivna av Värmlands museum* 3 (1955), s. 15.

I den lodräta bergväggen 20 m S om sakristians sydöstra hörn finns en åt Ö vettande ristning i tre rader. Överst står med bokstäver E R Noren, därunder med runor **ouerinspektor** och sedan årtalet 1836. — C. V. Bromander nämner denna ristning i *Ur Kila sockens kyrko- och prästgårdskrönika* (1928), s. 11: »Få torde ha lagt märke till denna skrift och ännu färre torde veta något om dess betydelse. Erik Noreen, kyrkoherdeson från Köla, född där 1763 och död där 1841, var överinspektor vid tullverket. År 1836 gästade han sin vän prosten Lignell i Kila och var honom behjälplig med att inhugga Kila kyrkoherdars namn i ... skifferhallen i sakristian. Antagligen har den för runskrift intresserade mannen då upptäckt den lilla vackra bergytan och till minne av detta sitt besök där inhuggit denna skrift och sålunda givit vetgiriga människor i framtiden något att fundera på.»

»Edet», Kila sn

Fernow uppger i sin *Beskrifning Öfver Wärmeland* (s. 116, not p), att »Kaarberg i sin Disputation om Wärmeland, Lund 1690, har nämndt en *Runsten i Kihla, wid Gården Edets*. Fernow tillägger: »men därom har jag ingen kundskap fått». Denna »runsten» figurerar sedan vid flera tillfällen. Sålunda skriver P. Björkman i sin *Beskrifning*

¹ Det av Lignell anförda »dombrevet» av den 20/6 1348 är tryckt i *SD* bd 6 nr 4340. — Den stora »skifferhall» som Lignell och Erik Noreen lät uppsätta, finns fortfarande kvar på sakristians södra vägg.

² I Diplomatariet har sockennamnet missuppfattats som åsyftande Visnum-Kils sn, Visnums hd; se *SD* bd 6 (1953), s. 937 och 1025.

Fig. 36. Träskrin med runinskrift på locket's undersida.

öfver Wermland (1842), s. 144: »En Runsten skall äfven finnas vid gården Edet i Kila, enligt Kaarbergs uppgift.» I *Runa* 1865, s. 56 antecknar E. D[ahlgren]: »Kaarberg, Disp. om Werm. 1690, nämner en runsten vid Edhet i Kila, men någon sådan hafva vi der förgäfves sökt.» H. Kjellin i *Sverige* bd V (utg. av O. Sjögren 1915): »Kaarberg ... nämner en runsten vid gården 'Edhet', men hvarken Fernow eller Dybeck ha återfunnit denna sten» (a. a. s. 508).

Den disputation som åsyftas är *Dissertatio de nobili illa Sveogothici provincia Vermelandia* (Lund 1690) av Laurentius Kaarberg (1650–1728). Denna disputation är den första tryckta beskrivningen av Värmland. Kaarberg blev prost i By, grannsocken till Kila.

I disputationens tredje kapitel, »De Antiquitate Gentis Varimannicæ», § 11 läses: »Sed ut huic Capiti finem tandem imponamus, inspiciamus Cippos inscriptos, qvi qvoniam hactenus notitiam nostram effugerunt (cippus enim prope pagum Idæum in parochia Kijla utpote cæcos & nullis Characteribus, qvotum in Antiquitate asserenda qvanta sit vis & qvanta fides, dudum perspicue & evidenter demonstravit Ol. Rudb. Atl: part: 1, toto cap. 6 to.)»¹

Vad Kaarberg har sagt är alltså, att inga runstenar finns vid Ed i Kila sn utan endast stenar »blinda och utan bokstäver» (cippus ... cæcos & nullis Characteribus notatos).

Detta förhållande insåg till fullo den fornminnesintresserade och kunnige Anders Lignell, kyrkoherde i Kila. I »Kila-Boken», som fortfarande förvaras i Kila kyrkoarkiv (Serie P Nr 14), skriver han under rubriken »Minnen från Medeltiden» (s. 9): »Enligt Fernows beskrifning öfver Wermland skulle Lars Kaarberg ... omtalat en runsten vid *Edet* i Kila, men att hvarken Fernow eller någon annan fått vidare kunskap härom.» Sedan Lignell citerat några rader av Kaarbergs uttalande, anmärker han med all rätt: »Kaarberg har således tvärtom sagt, att ingen runsten finnes vid Ed.» Lignell tillägger: »Äfven jag har gjort fruktlösa försök att få reda på någon runsten både vid Ed och annorstädes i pastoratet.»

»Runstenen vid Ed i Kila sn har sålunda aldrig existerat.

Kisterud, Gillberga sn

Johannes Bureus (1568–1662) har i sin handskrift *Runahäfd* (F a 10: 2, KB) gjort följande anteckning: »J Wermilland i Gillberga S. på Kistr[u]dz ägor segs stå en R. Sunnan Berget.» Denna uppgift, som tydligen grundar sig på ett muntligt meddelande till Bureus, är den enda som har kunnat uppsåras om en runsten på Kisteruds mark. I trakten är ingen runsten eller runristning känd. Med all sannolikhet är uppgiften felaktig.

Arvika (?). Träskrin med runor. Nu på Nordiska museet

Ett i karvsnittsteknik ornerat träskrin kom år 1975 i Vitterhetsakademiens ägo. Skrinet överlämnades samma år till Nordiska museet, där det är registrerat som n:r 298 305. Proveniensen är så gott som okänd. De enda uppgifter som jag har lyckats uppsåra om det runristade skrinet är, att det inköptes år 1964 i Malmbergs antikvitets-

¹ Kaarbergs disputation är i översättning av H. Sjövall utgiven i *Värmland förr och nu* XXVI (1928), s. 126–169. Det citerade avsnittet, som återfinns i översättningen på s. 168, lyder: »Men för att komma till ett slut på detta kapitel böra vi undersöka med inskrifter försedda stenar. Eftersom emellertid sådana hittills hava undgått vår kännedom (ty de stenar, som finnas i Eda socken i Köla pastorat, förbigå vi då de äro tomma och, så vitt vi veta, ej försedda med några bokstavstecken)

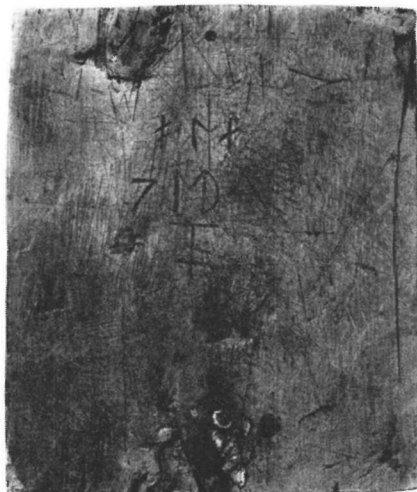

Fig. 37. Skrinets lock (undersidan).

handel i Arvika av byggnadssnickaren Torvald Persson, Arvika. Köparen skänkte sedan skrinet till sin dotter, som f. n. är bosatt i Hägersten.

Skrinet mäter $18,5 \times 17,4 \times 7,4$ cm. Det är försett med ett skjutlock, som är $17,2 \times 14,4$ cm. Detta lock har på översidan årtalet 1574, inskuret i två nedsänkta små »nischer», som har placerats i lockets hörn, på var sin sida om ett handtag. I den vänstra nischen står talet 15, i den högra 74. Siffrorna, som är reliefskurna, har 1500-talsform. Se fig. 36. Det ovan nämnda handtaget, som tydligen är senare ditsatt, består av en björnklo. På klons ena sida står, ristat med mycket tunna och grunda linjer, årtalet 1711.

På lockets undersida finns ristningar av följande utseende:

††
7D4
†

Runorna, som är 1,3 cm höga, är i likhet med de nedanför stående tecknen konstlöst inristade med en vass kniv. Nedanför de tre runorna står årtalet 1574; årtalet på lockets översida upprepas sålunda på undersidan. Nederst står ett tecken som väl är ett bomärke. Se fig. 37.

Runinskriften är tydlig: **ola**. Inskriften kan knappast åsyfta något annat än mansnamnet *Ola*.

Arvikaskrinet har tidigare publicerats och avbildats av Anna-Maja Nylén i arbetet *Hemslöjden* (1968), s. 370. Detta skrin har utvalts för att illustrera »karvsnitt». Under bilden (a. a. fig. 514) läses: »Ask av trä med karvsnitt, locket har dateringen 1574 inskuren och handtag av en björnklo, på insidan av locket runor och bomärke, Värmland.»

Skrinet kan emellertid icke vara från 1500-talet utan härrör från senare tid. Intendenten Maj Nodermann (Nordiska museet) har i ett brev lämnat mig följande sakkunniga utlåtande om föremålet: »Angående den intressanta asken med runinskriftion vidhåller jag att den inte är tillverkad 1574. Varken asken eller locket. Beträffande underdelen är denna felaktigt och groft laxad, träet infärgat och synligt nytt. Beträffande locket grundar jag min uppfattning på bl. a. följande: Märken av sliptrissa, avsiktlig nedslitning på framsidan just vid årtalet. Infärgning med ny svart färg i karvsnittsrosettens botten för att ge den ålderdomligt utseende. Förekomsten av grova kvistar i träet, vilket aldrig förekommer normalt i det virke som utväljes för små dekorerade föremål. Dekoren och de upphöjda ytorna har inte den nerslitning som ett 400 årigt bruksföremål borde ha haft. Träet har inte ens den mörka, litet feta yta, som det får av att många händer tagit på det.» (Brevet är daterat den 23 juni 1976.)

Arvikaskrinet kan alltså betecknas som en omsorgsfull och skicklig efterapning, möjligen kopia, av ett äldre föremål.

skola vi betrakta gravkullar eller gravhöggar, vilkas beviskraft och tillförlitlighet, då det gäller att tillförsäkra en ort hög ålder, Rudbeck nyligen klart och tydligt har påvisat (Atl. del I, kap. 6.) »Översättningen »i Eda socken i Köla pastorat» är oriktig; skall vara »... nära byn Ed i Kila socken».

Grindsbol, Älgå sn

I Grindsbols trädgård står ett stort, runt bord med skiva av skiffer. Bordet har sin plats 30 m SV om herrgårdsbyggnadens sydvästra gavel. Skifferskivan har brutit i två delar.

Bordsskivan har försetts med två inskrifter, den ena med runor. I skifferskivans centrum står i cirkel följande inskrift med bokstäver: CARL JUEL ÄGARE AF GRINSBOL ÅR 1824 MEMORIA AMICI ERICUS SUENONIS NOREEN. — Den andra, runristade inskriften löper längs den runda skivans ytterkant:

ofuerinspektoren · erik · noreen · har · anlagdt · sofielund · or · 1800 · kondukteuren · karl · iuel · egare · af · sofielund · or · 1815.

Bordsskivan är rikt ornerad, och ristningen är genomgående skickligt utförd. Tullöverinspektoren var verkligen en van ristare.

Grindsbolsbordet omnämns »som en märkvärdighet» i G. Karlbergs arbete *Älgå socken i Värmland i forna dagar och i våra* (1906), s. 178; Karlbergs beskrivning återges av Arvid Noreen i *Värmland förr och nu 1913*, s. 41 f.

Den ovan nämnda skadan på bordsskivan uppkom, när en björk för några år sedan föll över bordet.

Berg, Nytomten, Ny sn

Vid östra sidan av landsvägen Dalen–Myre, omkring 200 m NNÖ om Nytomtens huvudbyggnad, ligger en liten inhägnad villatomt, som kallas »Balders hage». Där står ett stenbord, omgivet av stenbänkar. I den fyrkantiga bordsskivan har längs ytterkanterna runor ristats. Mitt på bordet finns ett utsirat kors; små kors har också ristats i skivans hörn.

Runinskriften, som är skickligt huggen, lyder: »Överinspektör Erik Noreen har ristadt runan uti denna sten.» Den runristade bordsskivan har brutit i tre delar.

Enligt Arvid Noreen (*i Värmland förr och nu 1913*, s. 36) flyttade Erik Noreen år 1826 »till hemmanet Berg i Ny sn, där han uppbyggde ett eget litet ställe (cirka 1 km. fr. Nysockensjön), vilket han kallade 'Balders hage' och där han anlade en präktig trädgård». I samma uppsats (s. 41) lämnas följande uppgifter: »Vid 'Balders hage' i hemmanet Berg i Ny sn: n finnas i själva 'hagen' flere stenar försedda med inskriptioner ävensom åtskillige 'hvilarsstenar' (enl. utsago av flera personer i trakten, som varit å stället. Självf fick författaren ej tillfälle besöka platsen).» Uppgiften att det skulle finnas flera ristade stenar i »Balders hage» är oriktig.

Om Erik Noreen, hans ristningar och om Balders hage se även G. Schröder, *Gamla minnen* (1894), s. 179.

Södra By, Sofielund, Eda sn

Vid lägenheten Sofielund, omkring 250 m NV om huvudbyggnaden står en sten, ristad med bokstäver och runor. Runinskriften anger, att stenen är rest av överinspektoren vid tullverket Erik Noreen. (På ett stenbord vid Grindsbol i Älgå sn har Noreen ristat en lång runinskrift i vilken han bl. a. meddelar, att han »har anlagdt Sofielund år 1800». (Se ovan denna sida.) Stenen vid Sofielund nämns av Arvid Noreen i *Värmland förr och nu 1913*, s. 41.

Åmotfors, Eda sn

I Åmotfors har en runristad sten rests vid södra sidan av riksväg 61, omkring 300 m (fågelvägen) ÖNÖ om järnvägsstationen.¹ »Runstenen», som är ristad med vackert formade, monumentala runor (11 cm höga), har följande inskrift:

guf.
konung.
fosterlanp.

Nedanför runinskriften står »ÅR 1837» och därunder binderunan † . Denna binderuna $\widehat{\text{en}}$ innehåller Erik Noreens initialer och förekommer i flera av hans ristningar.

¹ På landsvägens norra sida, mitt emot »runstenen», finns ett stenblock, som kallas »Gustaf III:s sten». Blocket bär följande, med bokstäver ristade inskrift: »1772 och 1788 reste Gustaf III här förbi till Gränsen at förswara Landet. Ortens tacksamhet härföre warar så länge världen står.» Också den inskriften har ristats av överinspektoren i tullverket Erik Noreen.

Fig. 38. »Runsten» i Åmotfors, ristad av E. Noreen.

Stenen beskrivs av Arvid Noreen i *Värmland förr och nu 1913*, s. 37, och den nämns av Esther Montelius i hennes romantiserade skildring *Adolfsfors* (1926), s. 124 f.

Köla kyrka

I Köla kyrka förvaras två »kyrkvärdsstavar» av trä, vilka är försedda med inskrifter. Den ena av dem är signerad med runor. Inskriften på denna stav lyder i sin helhet: »Ordning och skick hedra och gagna samhället • erik • noreen ÅR 1817.» Stavarna har sålunda förfärdigats av överinspektoren i tullverket Erik Noreen. Om stavarna se vidare *Värmland förr och nu 1913*, s. 46.

I källaringången omedelbart väster om Köla kyrkas torn finns i norra väggen en sten med följande runinskrift: **erik • noreen • ouerinspektor** ÅR 1811. Se *Värmland förr och nu 1913*, s. 39.

Prostgårdsskogen, Köla sn

Vid landsvägen Köla kyrka–Rudsgården, omkring 2 km SSV om kyrkan, står på var sin sida av vägen två höga hällar uppresta. Detta ståtliga vägmonument beskrivs av Arvid Noreen (i *Värmland förr och nu 1913*, s. 40) på följande sätt: »Utefter samma väg närmare kyrkan finnas i högsta höjden av prostgårdsskogen (å vänster hand då man kommer från Ulriksdal) dels en stor sten å vars mot vägen vända sida finnes en lyra och däröver en sol; nedanför stenen sittplats med runinskrift. Bakpå stenen står: ÅR 1829 † .» Binderunan † $\widehat{\text{en}}$ visar, att ristningen har utförts av överinspektoren Erik Noreen. Vad ristningen på stenbänken beträffar, består den endast till mycket ringa del av runor; där läses t. ex. ordet **tirfing**. — Arvid Noreen fortsätter: »Mitt emot å andra sidan vägen en sten, lik en gravsten, utan inskrift och strax norr om densamma en stor häll att sitta på. Det är ju möjligt att här omnämnda emblem och runinskrift tyda på att stället i gångna tider varit av en betydelse, varom 'sena tiders barn' icke hava någon kännedom.»

Kölsbron, Köla sn

I sina antikvariska reseanteckningar 1867 (ATA) lämnar N. G. Djurklou bl. a. följande meddelande från Köla sn: »Slutligen må äfven omnämnas att vid Kölsbron funnits en 10 fots lång, 2 fot bred och tjock stenhäll med följande inskrift: 'Marg ahr goth that gamlom mala.' Ehuru nu inlagd i bron, efter hvad man uppgaf, torde han framdeles komma åter och oaktadt sitt barbariska språk fordra att anses såsom fornlemning, hvilket han icke är, åtminstone hvad inskriften beträffar, som ristats af framl. Öfver Inspektoren Erik Norén, hvilken äfven på andra

ställen i trakten ristat eller målat runskrifter ehuru ingenstädes af sådan art att de kunna vilseleda forskaren ehuru ryktet om deras tillvaro kunna narra honom att göra onyttiga resor.»

Ordspråket »Mycket är gott som gamla mäla», vilket den flitige runristaren överinspektoren Erik Noreen har ristat på den vid Djurklous besök dolda stenen, är ju väl känt. Det förekommer t. ex. i Hávamál (strof 134): *Opt er gott, þat er gamlir kveða.*

Det är säkerligen denna sten som med följande ord omtalas av Arvid Noreen i *Värmland förr och nu 1913*, s. 40: »I gamla bron, som strax invid Köla kyrka förde över Kölaån fanns en större sten med en hel del inskriptioner. Denne insattes i kyrkogårdsmuren då kyrkogården 1898 utvidgades, men vändes med inskriptionerna inåt (enl. meddelande av kontraktprosten J. D. Malmgren).»

ORDFÖRTECKNING

Biorn: nom. **biaurn** 3.

brōðir m. 'broder': sg. ack. **brupur** 2.

curatus lat. subst. m. 'kyrkoherde': **kuratus** 5.

erilar urn. m. 'eril': nom. sg. **erilar** 1.

Hrafn, urn. *Hrabnax*: nom. **harabanar** 1.

hæita, urn. *haitan* vb 'heta', 'kallas': pres. 1 sg.

hait ... hite 1.

iak, urn. *ek(a)* pron. 'jag': **ek** 1.

Livjfr, urn. *Leubax*: ... **ubar** (?) 1.

Petrus: nom. **petrus** 5.

rūn, urn. *rūnō* f. 'runa': pl. ack. **runor** 1.

ræisa vb 'resa', 'uppresa': pret. 3 sg. **ris-** 3.

sāsi pron. 'denne': sg. ack. m. **þin ...** 3.

sinn pron. 'sin': ack. m. **si...** 3.

stæinn m. 'sten': sg. ack. **stin** 3.

Vībiorn, *Vēbiorn*: ack. **uibiurn** 2.

*writan urn. vb 'rista', 'skriva': pres. 1 sg. **waritu** 1.

æftir prep. 'efter', 'till minne av': **iftr** 3.

Æsgæir: ack. **iskir** 3.